

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Факультет соціології
Кафедра теорії та історії соціології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему:

**«САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ МОЛОДІ ЗІ СХОДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ
ДОСВІДУ ВІЙНИ»**

Спеціальність: 054 «Соціологія»
Освітня програма «Соціальні технології»
Освітній ступінь: магістр
Кваліфікація: магістр соціології

Авторка:
Вільхова Дарина Юріївна,
студентка магістратури

Науковий керівник:
Цимбал Тарас Володимирович,
кандидат соціологічних наук

Магістерська робота допущена до захисту
рішенням кафедри теорії та історії соціології

Протокол № _____ від «___» _____ 2022 р.

Зав. кафедри _____ проф. Володимир Судаков
підпис

Київ 2022

Реєстрація

номер

дата

підпис лаборанта кафедри

Рекомендовано до захисту

підпис наукового керівника

ініціали, прізвище наукового керівника

Результат захисту

оцінка

дата захисту

Голова ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Члени ЕК

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

підпис

ініціали, прізвище

Секретар ЕК

підпис

ініціали, прізвище

Анотація

Поняття «ідентичність» стало об'єктом критики науковців в останні десятиліття через полісемантичність, недостатню пояснювальну здатність та заполітизованість. Тому в дипломній роботі надано перевагу поняттю самоідентифікація як процесуальному та більш вузькому. З метою з'ясування особливостей самоідентифікації молоді зі сходу України в контексті досвіду війни 7-12 травня 2022 року було проведено 11 наративних інтерв'ю. Дослідження мало розвідувальну стратегію та якісний дизайн. Результати дослідження свідчать про зв'язок досвіду війни з індивідуальною самоідентифікацією та формуванням громадянською та/або національної ідентичностей у молоді. До знахідок також можна віднести систематизацію та опис умов та чинників самоідентифікації молоді у контексті регіону до 2014 року. Також виділено два ідентифікаційних профілі серед учасників та учасниць: перший – з сильною громадянською та/або національною ідентичністю і слабкою/відсутньою територіальною; другий – сильною територіальною ідентичністю та слабкою громадянською та/або національною.

Ключові слова: самоідентифікація, війна, схід України, наративні інтерв'ю

Abstract

The concept of identity has been criticized by scholars in recent decades for its multiple meanings, lack of explanatory power, and politicization. Therefore, the author prefers the concept of self-identification as procedural and narrower in its meaning. In order to clarify the peculiarities of self-identification of young people from the east of Ukraine in the context of the experience of the war on May 7-12, 2022, 11 narrative interviews were conducted. The study had an exploratory strategy and qualitative design. The findings of the study show the connection between the experience of war and individual self-identification and the formation of civic and/or national identities among the youth. The findings also

include the systematization and description of conditions and factors of self-identification of young people in the context of the region until 2014. Two identification profiles among the participants were identified: the first - with a strong civic and/or national identity and a weak/absent territorial one; the second – with a strong territorial identity and a weak civic and/or national identity.

Key words: *self-identification, war, east of Ukraine, narrative interviews*

Зміст

ВСТУП	6
Розділ I. ПОНЯТТЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В СОЦІОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНА РАМКА ДОСЛІДЖЕННЯ	9
1.1. Дискусії щодо терміна «ідентичність»	9
1.2. Поняття самоідентифікації в соціології	14
1.2.1. Досвід війни і процес самоідентифікації	17
Висновки	18
Розділ II. ВИМІРИ ІДЕНТИЧНОСТІ СХОДУ УКРАЇНИ	19
2.1. Виміри ідентичностей сходу: основні напрямки теоретичних досліджень	19
2.2. Ідентичності сходу і війна: емпіричні дослідження	25
Висновки	28
Розділ III. ОСОБЛИВОСТІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ ЗІ СХОДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ ВІЙНИ У НАРАТИВАХ: РОЗВІДУВАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ	29
3.1. Основні методологічні засади дослідження	29
3.2. Особливості самоідентифікації молоді зі сходу в контексті війни: результати емпіричного дослідження	36
3.2.1. Важливі змістовні блоки наративу	37
3.2.2. Рефлексія умов самоідентифікації до подій 2014 року	39
3.2.3. Війна як фактор прискорення процесу індивідуальної самоідентифікації	45
3.2.4. Війна як чинник формування громадянської ідентичності	46
3.2.5. Профілі самоідентифікації учасників та учасниць	50
3.2.6. Перспективи подальших досліджень	52
Висновки	53
ВИСНОВКИ	55
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59
ДОДАТКИ	62
Додаток 1. Гайд інтерв'ю	62
Додаток 2. Ілюстрація першого етапу аналізу	63
Додаток 3. Мапа з позначками міст походження учасників_ць	64
Додаток 4. Фото надане учасником	65
Додаток 5. Перший ідентифікаційний профіль: відповіді на фокусовані питання	66
Додаток 6. Другий ідентифікаційний профіль: відповіді на фокусовані питання	67

ВСТУП

21 листопада 2013 року у Києві почалися мирні акції студентства та громадських активістів_ок, які згодом переросли у Революцію Гідності. 20 лютого 2014 року російська федерація окупувала Крим. 12 квітня 2014 року на сході України розпочалися бойові дії, які згодом призвели до окупації росією частини територій у регіоні. Весь цей час тривала гібридна війна. 24 лютого 2022 року вона розгорнулася з новою хвилею – у повномасштабному форматі.

Інформаційна війна, очевидно, почалася задовго до цього. Одним із ключових її складових було та є питання ідентичностей. Хто такі українці та українки, якою є наша національна ідентичність, як наші ідентичності різняться від регіону до регіону, чи маємо ми громадянську ідентичність? Ці та інші суміжні питання часто-густо ширяться публічними дискурсами, нерідко стають інструментами політичних маніпуляцій.

З новою силою вони актуалізувалися після 24 лютого. Здається, зараз ці питання перестали бути питаннями, бо війна не залишає вибору. Втім чи надовго?

Східні регіони витримують досвід війни вже вісім років. Велика частина людей виїхала звідти ще у 2014-2015 роках. Зараз території продовжують руйнуватися з новою силою. Що з ними буде надалі (як і з Україною загалом)? Звичайно, відповіді годі шукати, бо її немає. Втім здійснювати спроби пошуку потрібно. І очевидно, що цим чи не в першу чергу має займатися академічна спільнота.

Де шукати відповіді? У минулому. Коли маємо справу з соціальною реальністю, найкращий носій даних про минуле – людина.

Східні регіони України буквально «окутані міфами», здається, що і з середини і ззовні. Так би мовити, «суворий промисловий регіон на кордоні з росією зі специфічною «донецькою» ментальністю та складною історією»

(а тепер вже трагічною). Як формувалися ці міфи – окреме питання. А ось що стоїть за ними – першочергове.

«Где вы были все восемь лет?» [1] запитує російська пропаганда, де були ми 30, 20, 10 років назад – напевно більш валідне питання, яке маємо ставити собі ми.

Звичайно академічна спільнота займалася розробкою питань, якою є соціальна реальність Донеччини, Харківщини, Луганщини, які люди там мешкають, які ідентичності, орієнтації, цінності вони мають. Але, очевидно, цього виявилось недостатньо. Тепер маємо цілу низку нових питань: чи вплинув досвід війни на всі перераховані вище речі, яким чином? Якими зараз є мешканці та мешканки регіону, якою взагалі була їхня реальність всі ці роки та якою вона є зараз?

Ми спробуємо розглянути частину цих питань в розрізі молоді. Сучасна молодь України – це перше покоління, народжене в умовах незалежності, сучасна українська молодь сходу першою застала війну, і зараз переживає її ще раз. Як це, коли війна застає в період дорослішання, старших класів, закінчення школи, в активну фазу самоідентифікації? Чи щось змінює це? Що саме? А як це, коли через декілька років війна застає ще раз? Якою є ця молодь зараз? Яка її самоідентифікація? Які цінності вона поділяє? Як ставиться до війни, держави, рідного міста?

Відповіді на ці питання важливі, щоб розуміти минуле та теперішнє, розуміти минуле і теперішнє потрібно, щоб мати змогу впливати на майбутнє. Майбутнє східних регіонів України, майбутнє України. У цьому полягає **актуальність** дослідження.

Об'єкт дослідження – самоідентифікація молоді зі сходу України в контексті досвіду війни.

Предмет дослідження – роль досвіду війни в процесі самоідентифікації молоді зі сходу України.

Мета дослідження – з'ясувати роль досвіду війни в процесі самоідентифікації молоді зі сходу України.

Завдання дослідження:

- концептуалізувати поняття «самоідентифікація»;
- з'ясувати міру дослідженості специфіки ідентичностей сходу України в теоретичній та емпіричній соціології;
- окреслити особливості процесу самоідентифікації молоді зі східних регіонів в контексті досвіду війни;
- сформулювати гіпотези та напрями можливих майбутніх досліджень.

Методи дослідження. У процесі написання дипломної роботи було проведено аналіз та узагальнення раніше проведених досліджень. На емпіричному етапі для збору даних було застосовано метод нарративних інтерв'ю. У процесі аналізу зібраних даних використовувалися структурний та тематичний методи аналізу із застосуванням програмного забезпечення Miro.

Розділ I. ПОНЯТТЯ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ В СОЦІОЛОГІЇ: ТЕОРЕТИЧНА РАМКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Терміни «самоідентифікація» та «ідентифікація» похідні від «ідентичності». Ідентичність – важливий та широко використовуваний концепт у соціальних, поведінкових та гуманітарних науках, який, водночас, не має усталеного уніфікованого трактування. Поза науковим дискурсом сенсів та значень до нього додається у політичному, культурному та побутовому, де він має не меншу популярність. В українському суспільстві не перший рік точаться дискусії навколо того, що таке та які риси має українська національна ідентичність, які ідентичності мають різні регіони країни, якою мірою у нас розвинена громадянська ідентичність, яку цивілізаційну ідентичність мають українці, поступово розвивається політика ідентичностей. Втім, у західній академічній думці починаючи з кінця ХХ століття тягнуться довгі дискусії про доцільність використання цього терміну взагалі, його аналітичний потенціал та наслідки, що несе його застосування, чи то пак зловживання ним, для суспільства. Українську наукову спільноту теж не оминула ця тенденція. З огляду на історичні події останніх років частина науковців неупинно звертає увагу на те, що концепт ідентичності є предметом політичних маніпуляцій у нашому контексті, і використовувати його варто вкрай обережно, якщо не відмовитися зовсім. Попри це, він був та досі є широко вживаним в суспільному просторі та академічному дискурсі.

1.1. Дискусії щодо терміна «ідентичність»

Ідентичність та суміжні терміни мають довгу передісторію використання у західній філософії як технічні терміни для опису вічної філософської проблеми постійності серед проявів мінливості і єдності серед проявів різноманіття [Brubaker R., Cooper F. 2000]. Тобто про ідентичність так чи інакше мова йшла, але у дуже вузькому, як для сучасності, сенсі – термін означав тотожність сутності самій собі, як у «єдності», або повну

тотожність двох окремих сутностей, як у виразі «ідентичність інтересів» [Moran M. 2018]. Крім того, що тлумачення терміна було доволі однозначним, він рідко ставав предметом обговорення чи дискусії.

У звичному для нас сьогодні сенсі осмислення ідентичності в соціальних науках та суспільному дискурсі почалося з середини ХХ століття у західних капіталістичних суспільствах [Нагорна Л. 2008]. У 1921 році у психоаналітичному контексті термін застосував Зигмунд Фрейд. В соціологічному контексті його було використано в праці Гордона Елпорта «Сутності упередження» 1954 року, а також в рамках теорії ролей та теорії референтних груп. Активно термін використовувався також в соціології символічних інтеракцій, зокрема Ансельмом Стросом, Ірвінгом Гофманом та Пітером Бергером. Поширенню використання концепту посприяла і теорія ідентичності Еріка Еріксона, який першим також застосував термін «криза ідентичності» вже у кінці 1960-х. І вже у 1980-1990-х роках «ідентичність» зайняла міцні позиції у академічному, політичному, активістському лексиконах.

Популярність терміна зростала паралельно з наростанням актуальності соціальних рухів у Сполучених Штатах Америки – боротьбою за права етнічних груп у 1950-1960-х, і дискусіями з приводу раси, класу та статі у 1980-х. Ідентичність була предметом академічних і позаакадемічних дискусій. Криза ідентичності, про яку писав Еріксон, була про надужиття терміном та невпинний процес множення його значень і, відповідно, розмиття та знецінювання.

Широка множина тлумачень терміна та сфер його застосування сприяла також тому, що в академічній сфері утворилося два різних дисциплінарних підходи до його концептуалізації. Перший – *есенціалізм*, або примордалізм – передбачає, що ідентичність – це щось органічно притаманне людині, чи групі людей, щось що має властивий лише їй внутрішній автентичний зміст, та щось, що є даним при народженні або формується на ранніх етапах соціалізації. Другий – *конструктивізм* –

ідентичність – це артефакт, ментальний конструкт, атрибут, яким може володіти (або втратити) особистість або група людей за власним вибором [Нагорна Л. 2002]. Іншими словами, в контексті есенціалізму ідентичність – це внутрішня, універсальна та постійна властивість індивідів чи груп, в контексті конструктивізму – плинна, гнучка соціальна конструкція. Брубейкер та Купер також називають перше – сильним значення ідентичності, друге – слабким [Brubaker R., Cooper F. 2000]. Сильне пов'язане з фундаментальним загально вживаним значенням, яке передбачає, що: а) ідентичність є у всіх, або кожен має прагнути її отримати; б) ідентичність може бути неусвідомлена; в) колективна ідентичність передбачає сильний зв'язок між членами групи та її однорідність. Слабке ж натомість пориває з загально вживаним значенням та тяжіє до того, що ідентичність багатогранна, нестабільна, перебуває у постійному русі, неоднорідна, сконструйована, фрагментарна тощо.

Історично есенціалістське тлумачення передувало конструктивістському. І з появою постструктуралізму наукова думка намагалася «деконструювати» есенціалізм, довести, що ідентичність – атрибут, який можна мати або не мати за власним вибором. Тому зараз конструктивістські погляди є панівними в академічному дискурсі.

Проте все це дещо складніше, як намагаються пояснити Брубейкер і Купер у праці «За межами ідентичності» [Brubaker R., Cooper F. 2000]. Центральна теза цієї статті – пропозиція відмовитися від застосування «ідентичності» в академічних дослідженнях через аналітичну кризу та недостатню пояснювальну здатність цього концепту. Зокрема автори ставлять під сумнів доцільність використання терміна в соціальному аналізі взагалі, апелюючи до того, що в силу розповсюдженості, поширеності та актуальності терміна, він перестав бути однозначним та конкретним. На противагу – його використовують для пояснення надто великої кількості феноменів. Його концептуалізація в соціальному аналізі, на думку авторів, губиться між «сильним» та «слабким» значенням, між есенціалістськими

конотаціями та конструктивістськими визначеннями. Автори, зокрема, критикують останні, або як вони їх ще називають «слабкі» та «м'які», за надмірне намагання «очистити» термін від есенціалістських значень, яке призводить до втрати реального значення, перетворення на «болванку». І те, що термін є неабияк важливим для актуальних академічних досліджень та практичної політичної сфери, не зумовлює безумовну необхідність його використання. Навпаки, наголошують автори, потрібно розмежовувати категорії практики та категорії аналізу. Проте автори не заперечують, що низка явищ, які зазвичай пояснюються за допомогою ідентичності, є дійсно важливими та такими, що неможливо оминати у соціальному аналізі. Тому вони пропонують низку альтернативних концептів на заміну: а) ідентифікація (identification) та категоризація (categorization); б) саморозуміння (self-understanding) та соціальна орієнтація (social location); в) спільність (commonality), зв'язаність (connectedness) та групова приналежність (groupness) [Brubaker R., Cooper F. 2000, ст. 14-19].

Критикує «ідентичність» також знаний історик Тоні Джадт [Judt T. 2010]. У своїй статті «Пограничний народ» він переказує власний досвід, пов'язаний з ідентичностями, говорить, що мав декілька різних і не має жодної водночас. Називає це маргінальною ідентичністю – модус існування поміж різних груп без прив'язки до жодної – на границі, маргінесі, – який притаманний не тільки йому, а і деяким регіонам, де тому сприяла історична ситуація. Серед таких регіонів він називає і три українських міста – Одеса, Чернівці та Ужгород. Застосування «ідентичності» є якоюсь мірою небезпечним на думку Джадта. Небезпека є в маніпулятивному використанні терміна в політичному, практичному полі різними групами інтересів, що має конфліктогенний потенціал. І у відтворюванні цих же процесів в академічному середовищі – представники ці гендерних меншин досліджують гендерні меншини, українці досліджують українців, євреї – євреїв. Це призводить до утворень «гетто», та заважає актуалізації загальнолюдських питань.

Підтримує та пропагує тезу Джадта і український історик Ярослав Грицак [Грицак Я. 2015]. Дослідник актуалізує питання ідентичності в українському контексті, стверджуючи, що процеси, що відбуваються в Україні ширші, ніж локальні – вони європейські та загальнолюдські. Тому в артикуляції цих процесів важливо «перейти з мови ідентичностей на мову цінностей».

Схожої точки зору притримується і дослідниця східних регіонів України, радянського минулого Олена Стяжкіна. Зокрема, в публічній дискусії «Утопія українського Сходу: ідентичність та ідеальні сценарії майбутнього» [Ізоляція 2018] вона висловлює тезу, що використовувати мову ідентичностей для опису особливостей східних регіонів і України загалом не доцільно, і навіть неприпустимо, з огляду на те, що це сприяє відтворенню маніпулятивних наративів, які використовує рф у гібридній війни проти України. Окрім того, на її думку, дискурс про регіональну ідентичність не є аналітично корисним.

Втім, дослідниця Мері Моран у статті «Вступ. Ідентичність як нове поняття» [Moran M. 2018] підходить до дискусії з приводу ідентичності з дещо іншого ракурсу. Вона аналізує «ідентичність» як ключове слово в рамках культурно-матеріалістичної методології (яка розглядає мову як місце політичної боротьби й переосмислює людей як активних творців значень, що мають колективну спроможність описувати, тлумачити і тому змінювати їхній світ) слідом за Реймондом Вільямсом простежує зміни у розумінні та практиці використання терміна «ідентичність» починаючи з середини ХХ століття. Та обґрунтовує, що ці зміни пов'язані безпосередньо з соціальними змінами – «загальними історичними змінами в житті та мисленні». «Сплеск використання нових значень ідентичності – це активна спроба користувачів зрозуміти й вплинути на зміни соціальної реальності» [Moran M. 2018]. Тож відповідно до цього культурно-матеріалістичного підходу, нове значення та нещодавнє поширення використання слова «ідентичність» забезпечують розуміння соціальних питань і проблем, які

обговорюють за допомогою цього слова, що зазвичай вважають окремим від них. Всупереч панівним уявленням, ніби «ідентичність завжди була важливою», це також говорить про те, що «сама можливість створити себе як людину, що «має ідентичність» (особисту чи соціальну), є історично новим формулюванням». Тому Моран заперечує тезу Брубейкера та Купера про те, що ідентичність варто зовсім відкинути. Натомість, вона пропонує розглядати її і не у есенціалістському розумінні, і не у конструктивістському, а як сучасну технологію класифікації (як спосіб мислення), яка категоризує, відповідного до того, що індивід чи група вважає суттєвим.

1.2. Поняття самоідентифікації в соціології

Попри проблемність концепту ідентичності, ми вважаємо все ж доцільним звертатися до цієї теми. Слідом за Мері Моран, ми погоджуємося, що поширення академічних і не тільки дискусій щодо доцільності апеляції до національного, громадянського, регіонального вимірів ідентичності в українському контексті говорить про наявність активних трансформаційних процесів в українському суспільстві. Початок повномасштабної війни, безумовно, є фактором, що вкотре актуалізує ці процеси. Можливо те, що академічна спільнота намагається переосмислити раніше звичні та поширені дискурси, говорить про наявність такого запиту у самому суспільстві.

Поділяючи точку зору Брубейкера, Купера та інших дослідників, ми не будемо застосовувати поняття «ідентичність» через його полісемантичність та заполітизованість, але звернемося до одного з його вимірів. Самі Брубейкер та Купер як одну з альтернатив пропонують поняття ідентифікації – процесуальний вимір ідентичності. Ми ж зосередимося на ще вужчому – самоідентифікації.

Розширювати сфери застосування терміна «самоідентифікація» на противагу ідентичності пропонує і українська дослідниця Лариса Нагорна: «Термін “самоідентифікація” чіткіший у порівнянні з поняттям “ідентичність”; він більш співмірний із свідомістю конкретного індивіда і глибше закорінений у систему його уподобань. Вважається, що термін “самоідентифікація” передає нюанси самовизначення точніше, ніж поняття “ідентичність”. Справді, у ньому закладено і самовизначення, і самоототожнення, й інші форми самовиявлення та самореалізації» [Нагорна Л. 2011].

Цим терміном позначається вже усвідомлена на особистісному чи груповому рівні ідентичність, а також процес вибору людиною або групою тієї чи іншої ідентичності, а також результат цього процесу. Самоідентифікація – співвіднесення чи ототожнення себе індивідом з реальними чи уявними групами людей, які здаються йому «своїми», чії норми, цінності та соціальні ролі є для нього референтними (ми-група), або ж протиставляння себе групам, які мають протилежні або інакші характеристики (вони-група) [Нагорна Л. 2011].

У процесі самоідентифікації людина шукає відповіді на питання «Хто я?» та «Де моє місце у світі?». Під час пошуку у людини формуються політичні, культурні, релігійні та інші орієнтації, які зумовлюють мережі зв'язків з іншими людьми, групами та інститутами, – позицію у соціальному просторі.

Групам, з якими ототожнює або протиставляє себе людина, притаманні певні зразки поведінки, що формуються на основі ціннісних систем. Тому Ярослав Грицак пропонував [Грицак Я. 2015] переходити з мови ідентичностей на мову цінностей. Окрім цінностей є ще соціокультурні, історичні, етнічні виміри, але цінності – це те, що основною мірою сприяє формуванню солідаризації та згуртованості, відчуттю приналежності.

Саме до цінностей часто апелюють, коли описують відмінності у політичних орієнтаціях різних груп українців. До прикладу, дослідження цінностей учасників Революції гідності вказує на те, що її учасники за ціннісним профілем набагато більш наближені до «європейських», ніж українці в середньому, і навіть всі постсоціалістичні країни загалом. «Найбільші пріоритети для них – універсалізм і доброзичливість, а також самостійність і безпека» [Шестаковський О. 2014]. На противагу Майданам існували Антимайдани, наприкінці 2019 року підтримати Майдан знову були би готові 37,8% українців, підтримати Антимайдан 10,2%, не підтримати нікого – 39,1% [Центр Разумкова 2020]. Власне, кожна революція, що відбувається в Україні, пов'язана з вибором ціннісного вектора, в якому хочуть рухатися українці.

Виділяють дві основні форми ідентичності: індивідуальна – усвідомлення себе як суб'єкта життєдіяльності, соціальна – осмислення себе як частини соціуму. Серед соціальних ідентифікацій виділяють наступні рівні: загальнолюдська, цивілізаційна, етнічна, національна, громадянська, регіональна, локальна. А також: релігійна, професійна, субкультурна, гендерна, політична та інші. Функція соціальних ідентичностей, яка полягає у інкорпорації індивіда в систему соціальних зв'язків, зумовлена іманентним бажанням злитися зі спільнотами та групами, котрі допоможуть захистити життєві інтереси, потреби у самозбереженні, самореалізації та розвитку перед імовірною або реальною небезпекою порушення або утиску цих базисних потреб перед іншими індивідами, групами або спільнотами.

вивченням самоідентифікації займається психологія, філософія, політика; особливістю соціологічного підходу є намагання дослідити зв'язок соціальних агентів, як то соціокультурне середовище, соціальні інститути, політична ситуація та інше, з процесом самоідентифікації, та навпаки.

1.2.1. Досвід війни і процес самоідентифікації

Як вже йшлося попередньо, про ідентичності в панівному конструктивістському дискурсі часто йдеться як про плинні, ситуативні, нестійкі, слаборефлексовані. Дійсно часто-густо, ідентичність – це щось, без чого можна існувати, що не видається чимось життєво необхідним. Це зокрема стосується національної, політичної та громадянської ідентичностей у західних політичних системах, яким притаманна відносна стабільність. «Комфортний та безпечний» світ дозволяє визначатися з цінностями, пріоритетами та характеристиками час від часу та ситуативно, те як того потребує ситуація.

Втім політичні та економічні кризи та війни – це обставини, які порушує рівновагу, що лежать в основі ідентичностей. Порушення повсякденного життя, структур, мереж і лояльності може сприяти зміні ідентичності (Нагорна Л. 2008). Якщо до кризової ситуації ідентичності були слабо сформованими, то за умов швидкої зміни ціннісних систем на передній план виходить побудова ідентичності шляхом протиставлення [Нагорна Л. 2011].

Ален Турен точно охарактеризував «два обличчя ідентичності». У кризових ситуаціях заклик до ідентичності здатен стати рушійною силою соціальної боротьби. Але він може й руйнувати канву соціальної дії й навіть приректи суспільний рух на самоізоляцію. «Отже, ще раз стає очевидною двозначність ідентичності, яка може одночасно дати життя колективній дії і зачинити її у стінах секти» [Нагорна Л. 2008]

Дослідження військових конфліктів стосуються тематики поляризації ідентичностей в суспільствах, а також впливу війн на ідентичності та різноспрямовані ідентифікаційні трансформації, що вони можуть спричиняти. Зокрема зазвичай ідеться про зв'язок війн та радикалізації етнонаціональних ідентичностей. А також про вплив війни на розвиток громадянської ідентичності. Ще однією проблематикою досліджень є співвідношення індивідуального досвіду війни та загального контексту

подій у суспільстві у трансформаціях політичних, етнічних, національних та громадянських ідентичностей [Sasse G. Lackner A. 2018].

Висновки

Отже, дискусії щодо аналітичного потенціалу концепту «ідентичність та його наслідків у західному та вітчизняному дискурсах зосереджуються на аналітичному потенціалі концепту «ідентичність» та наслідках його використання для суспільства в західному та вітчизняному академічних дискурсах. Однак актуальна соціально політична ситуація в нашому суспільстві робить звернення до цієї теми валідним. З огляду на полісемантичність та заполітизованість поняття «ідентичність», ми його уникаємо, звертаючись натомість до вужчого та конкретнішого терміна «самоідентифікація». Цей термін позначає процес співвіднесення, ототожнення чи протиставлення себе індивідом реальними чи уявними групами людей, яким притаманні певні норми, соціальні ролі та зразки поведінки, що формуються на основі ціннісних систем. Також термін використовують для означення результату цього процесу – усвідомлену на індивідуальному або груповому рівні ідентичність. Дослідження самоідентифікації в контексті війни є важливим через те, що досвід війни – кризовий стан, який є фактором трансформацій в індивідуальних і групових ідентичностях. Зокрема, в дослідженнях розглядають вплив досвіду війни на політичну, громадянську, національну та етнічну ідентичності.

Розділ II. ВИМІРИ ІДЕНТИЧНОСТІ СХОДУ УКРАЇНИ

Як вже зазначалося раніше, темі ідентичності приділялося багато увагу в українських наукових дослідженнях як у загальноукраїнському контексті, так і в розрізі регіональних особливостей окремих частин України. Спробуємо окреслити основні напрямки теоретичних та емпіричних напрацювань, пов'язаних із контекстом східних регіонів України.

2.1. Виміри ідентичностей сходу: основні напрямки теоретичних досліджень

Одним із теоретичних концептів, в рамках якого розглядають особливості східних регіонів України (втім, як і західних) є «пограниччя». Йдеться про вплив на формування соціокультурних преференцій в тому чи іншому соціальному просторі його розташування між двома чи декількома різними за своїми характеристиками культурами. Розташування «між» зумовлює співіснування цих двох або декількох культур в одному просторі: «Чималий вплив на процес формування культурних преференцій регіону здатен справляти фактор порубіжності. На пограниччях, у зоні різних геополітичних і культурних впливів, виникає особливий феномен “серединної культури”. Сучасний постмодернізм запропонував термін “лімінальність” для позначення таких перехідних станів, коли домінантою є невизначеність орієнтацій, гібридність ідентичностей, “оборонна свідомість”. Польські науковці, які активно досліджують феномен погранич, звертають увагу на функціонування у таких порубіжних соціумах власної системи кодів і символів, які формують специфічну екзистенційну філософію й ідеологію “приватної вітчизни”» [Нагорна Л. 2011]. У контексті цього дискурсу вживають і термін «ідентичність», зокрема концепт пограничної ідентичності. Про такий вид ідентичності писав вже

згадуваний Тоні Джадт, який наголошував на тому, що майбутнє саме за такими зонами – де співіснують та уживаються між собою різні ідентичності, формуючи якісно нову [Judt T. 2010].

Суміжним терміном, в рамках якого може йти мова про схід, є *маргінальна ідентичність*. Згідно з Робертом Парком, маргінал – культурний гібрид, який одночасно існує у двох світах, і в жодному не відчувається «своїм» [Park R. 1928]. Прояви маргіналізації супроводжуються втратою своїх ідентичностей окремими соціальними групами, та переходом до стану ідентифікаційної невизначеності [Нагорна Л. 2002].

Ще один термін, який застосовують в контексті цієї тематики – *гібридна ідентичність*. Зміст цього концепту близький до пограничної – ідентичність, що рівнозначно сформована двома культурами.

Чому у дослідженнях сходу вживають ці терміни? Є декілька основних факторів, до яких основною мірою апелюють дослідники_ці:

- a) Історичний: на території східних регіонів з кінця XIX століття жили різні соціально-культурні групи: козаки, робітники, українці, переселенці з різних куточків СРСР. Окрім того, регіон перебував у складі різних держав, пережив низку військових конфліктів та революцій у XX столітті;
- b) Соціально-територіальний: коли говорять про співіснування в цьому регіоні різних культур та ціннісних систем, окрім української, мова йде про російську, пострадянську або радянську. Географічна наближеність до РФ, частка росіян в етнічному складі місцевого населення, велика кількість родинних або дружніх зв'язків з росіянами зумовлюють спорідненість якоїсь частини місцевих жителів з цінностями та нормами сусідньої країни;
- c) Політико-ідеологічний: у цьому контексті дослідники_ці пояснюють ідентичну гібридність регіону радянськими процесами

міфотворення; відсутністю політики пам'яті, яка забезпечує тяглість у сприйнятті людиною історії, сприяє формуванню ідентичності, і її протилежністю – «політикою забування» та створення штучних спогадів; і гібридною війною, що РФ веде проти України вже багато років, з особливою інтенсивністю в цьому регіоні;

- d) Криза відносин центр-периферія: у даному контексті йдеться про Київ як столицю та східні регіони як периферію, де у центрі довгий час не було сформовано сильної ідентичності, яку б могли розділяти місцеві мешканці. За її відсутності, вони формували свою локальну. Надалі центр довгий час не враховував особливості цієї ситуації, що частково, призвело до початку війни [Кривицька, О., 2017]. Пізніше почалися процеси децентралізації.

Ще однією проблематикою досліджень, в рамках якої досліджують схід знову ж таки через наближеність до Росії, є так звана «радянська ідентичність». Втім, поширення установок «радянської людини» притаманне й іншим регіонам України. Розробкою цієї проблематики займалися Олена Стяжкіна, Ольга Колястрок, Юрій Левада, Лариса Венедіктова, Лариса Якубова, Петр Штомпка. До рис радянської свідомості відносять:

- a) Схильність до колективізму, делегування права голосу та відповідальності інституціям та незмога публічно артикулювати свою позицію;
- b) Патерналізм – покладання відповідальності за суспільний розвиток та ключові процеси у суспільстві на державу, на протизвагу індивідуальній відповідальності; страх бути покараним, засудженим за прояв особистої позиції;
- c) Схильність до стратегії виживання та самообмеження, що сформувалися ідеологічними засудженнями образу заможного

куркуля та вихваляннями безкорисливого небагатого робітника політикою СРСР. Це сприяло формуванню подвійних стандартів – бажанню розбагатіти водночас із засудженням багатих людей;

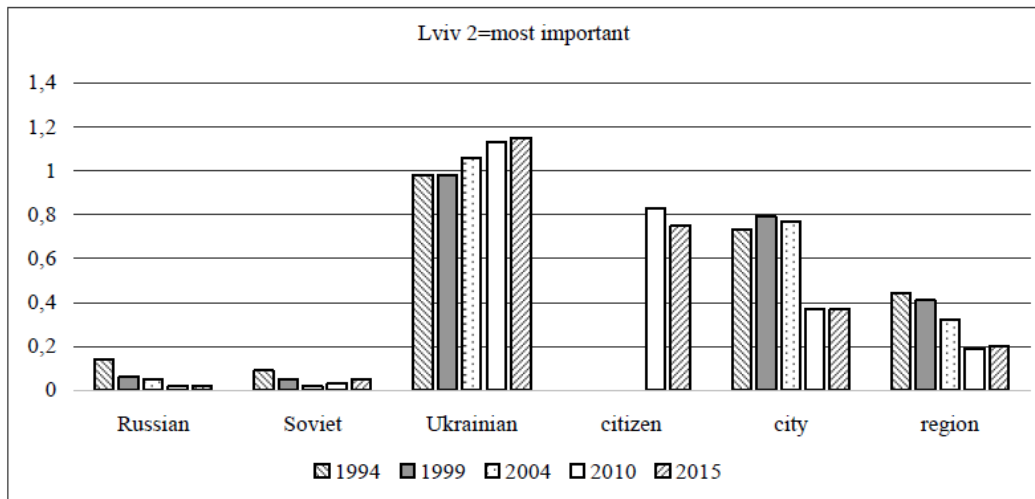
- d) Аполітичність та відсутність громадянської свідомості: терор, голодомор, політичні репресії, відсутність простору для існування свободи слова сформували страх перед втручанням в політичні процеси та відсутність політичної культури як «культури діалогу»;
- e) Страх перед змінами, тяга до стабільності, перевага фаталістичних установок перед активною життєвою позицією;
- f) Перевага етнічної ідентичності над громадянською;
- g) Відсутність довіри – суспільного договору.

Глибокою вкоріненістю штучної радянської ідентичності пояснюють ідентифікаційні кризи пострадянських країн. Криза зумовлена складністю поєднання сучасного універсалізму з національною ідентичністю та відмовою від радянського спадку [Нагорна Л., 2008].

Про суперечності між *геополітичними ідентичностями* йдеться у дослідженні, що було проведене у Луганській області за місяць до початку Євромайдану [Michael G, 2015]: «West oriented in the East-oriented Donbas: a political stratigraphy of geopolitical identity in Luhansk, Ukraine». Аналіз кількісних даних, зібраних в регіоні, говорить про зв'язок соціально-демографічних та етнічних характеристик населення з орієнтацією на прозахідну або проросійську (радянську) ідентичності. Зокрема, прозахідну орієнтацію мала молодь, українці_ки або представники_ці інших етнічних груп не-росіян_ок, добре освічені, толерантніші до сексуальних менших, із кращим володінням англійською мовою. І, відповідно, проросійську ідентичність мала старша вікова група людей, росіяни, малоосвічені, з

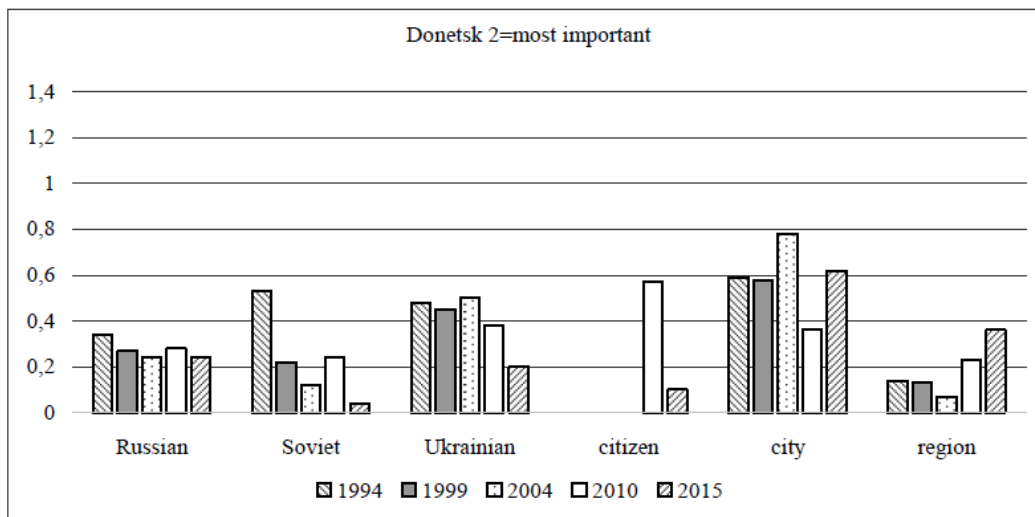
нижчим рівнем володіння англійською, вищим рівнем нетерпимості до сексуальних меншин та нижчим рівнем задоволеності життям.

Окремо також можна виокремити розробку тематики *територіальної ідентичності*. У дослідженнях на цю тему йдеться про характерні прояви локальної або регіональної ідентичності, що переважає над національною або громадянською. Одним з відомих досліджень у цьому напрямку є соціологічний порівняльний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей двох міст – Львова та Донецька, проведений під керівництвом Ярослава Грицака та Оксани Маланчук [Malanchuk O., 2018]. Моніторинг відбувався у 1994, 1999, 2004, 2010, 2015 роках, у 2015 дослідження проходило також у Києві, Дніпрі, Житомирі, Херсоні, Одесі та Харкові. Дані дослідження говорять про міцну локальну ідентичність мешканців_ок Донецька, що переважає над національною та громадянською, на противагу Львову, де домінує національна ідентичність. Водночас у темпоральній перспективі спостерігається спад ідентифікації з радянським союзом.

Figure 2. Mean National Identification in Lviv: 1994–2015

Source: Lviv/Donetsk Area Studies.

Figure 3. Mean National Identification in Donetsk: 1994–2015

Рисунок 1. Результати дослідження «Львів-Донецьк». [Malanchuk O. 2018]

Ще однією точкою зору, з ракурсу якої досліджують особливості ситуації в регіоні, є дискурси, наративи або *міфи*, що тут існують. Факторів формування цих дискурсів може бути декілька – всі попередньо перераховані особливості регіону, гібридна війна РФ проти України, комунікаційні кампанії регіональних політичних еліт та інше. Можна виокремити декілька основних дискурсів-міфів, що стосуються сходу України:

- «Донбас»: ототожнення географічних та адміністративних територіальних одиниць з назвою Донецького вугільного

басейну, асоціювання всього регіону з промислово-видобувним центром. Дискурс сприяє формуванню образу сходу України як виключно промислового суворого регіону, асоціацій з шахтарською працею;

- «Донбас годує Україну»: наратив про те, що промисловість східних регіонів є вкрай прибутковою та забезпечує значну частку доходів в український бюджет, у той час як рівень життя в регіоні залишається невисоким, і «вся інша Україна» неадекватно оцінює внесок регіону в економічний розвиток країни;
- «Донбаський менталітет»: дискурс про існування специфічного локального менталітету, відмінного від інших куточків України та країни загалом. До нього входять локальна і регіональна ідентичності – «Ми с Донбаса», і сприйняття України як «інших», вони-групи;
- «Ментальність» західних регіонів України різко відрізняється від «донбаської», жителі цих регіонів різко негативно ставляться до населення сходу.

2.2. Ідентичності сходу і війна: емпіричні дослідження

З початком війни у 2014 році проводилися низка якісних та кількісних досліджень, пов'язаних зі змінами в ідентичностях, орієнтаціях та настроях мешканців підконтрольного Україні сходу, переміщених груп та мешканців окупованої території. Означена проблематика розробляється у міжнародних дослідженнях, загальноукраїнських та локальних.

У статті «Identity, war, and peace: public attitudes in the Ukraine-controlled Donbas» автори виокремлюють основні зміни у громадянській думці жителів підконтрольного Україні сходу, що відбулися за роки війни,

на основі аналізу вторинних джерел: «Революція Євромайдану та боротьба з російською агресією виявили важливі зміни ідентичності в українському суспільстві. Домінує ідентифікація з українською державою та українською політичною нацією, з громадянською ідентичністю, а не з етнічною, регіональною чи місцевою ідентичністю. Так у всіх регіонах країни, в тому числі на підконтрольних уряду регіонах сходу. У цьому регіоні, як і в інших частинах країни, підтримка Росії знизилася, а кількість прихильників членства в ЄС і НАТО зростає. Тим не менш, у мешканців Донеччини та Луганщини провідна геополітична орієнтація є досить амбівалентною, немає чіткої ідентифікації ні з Росією, ні з Заходом. Громадська думка в Україні щодо конфлікту на Донбасі виступає за політико-дипломатичне вирішення, але є певні суперечності. З одного боку, українці, в тому числі і зі сходу, виступають за повернення цих територій під контроль українського уряду. Вони готові прийняти певні компроміси як основний метод вирішення конфлікту» [Haran O., Yakovlyev M., Zolkina M. 2019].

Ігор Мічник [Igor Mitchnik 2019] у фокус-груповому дослідженні з мешканцями_ками Краматорська та Бахматів намагався простежити вплив війни на ідентифікаційні зміни у регіоні. Результати дослідження говорять про сильний зв'язок між індивідуальним досвідом переживання війни та ставленням людини до політичних новоутворень на окупованих територіях. Зокрема наявність сильно негативного досвіду може формувати більш критичний погляд на політику РФ. Водночас інтерв'ю ілюстрували неоднозначне сприйняття центральної політики націоналізації, збереження сильної пограничної ідентичності, міцних родинних зв'язків з росіянами. Дослідник пропонує підтримку низових ініціатив та інвестування у розвиток регіональних неурядових організацій задля сприяння процесу формування громадянської ідентичності з урахуванням локального контексту.

У рамках проекту «Донбаські студії», що провадить культурний фонд «Ізоляція» соціологиня Марія Грищенко у глибинних інтерв'ю з представниками_цями громадянського суспільства аналізувала стан та умови розвитку неурядових організацій після 2014 року у Маріуполі, Краматорську та Слов'янську [Грищенко 2017]. Знахідки дослідження говорять про активізацію громадянської активності, підвищення рівня відповідальності та розвиток волонтерського руху в містах. Активна діяльність НУО у перші воєнні роки призвела до підвищення рівня довіри місцевих жителів_бок до ГО та трансформацій у ставленні до активістів. Важливим тенденціями також є активізація громадської діяльності серед молоді, перехід від дискурсу «влади» до «менеджерів та управлінців», підвищення рівня вимогливості до органів місцевої влади та суттєве зростання кількості «чужих» та «гостей» у містах.

Актуальність та суспільний запит на дослідження/переосмислення ситуації зі сходом України окрім академічних доробків ілюструють документальні та документально-антропологічні вітчизняні фільми останніх років. До таких, що стосуються тематики сходу, зокрема, належать: «Діорама» 2018 року та «Територія пустих вікон» авторства Зої Лактіонової, «Зошит Війни» 2021 року Романа Любого, «Потяг Київ-Війна» 2020 року Корнія Грицюка, «Маріуполіс» 2016 року Мантаса Кведаравічюса, «На Сході» 2015 року Пьотра Армяновського, «Какафонія Донбасу» 2018 року Ігора Мінаєва, «Ленінопад» 2017 року Світлани Шимко та інші. Прикметно, що проблематики фільмів якоюсь мірою віддзеркалюють проблематики академічні – режисери_ки рефлексують на тему війни, її впливу на повсякдення та свідомість людей; минуле – радянське та часів незалежності; політику пам'яті; змішання та співжиття соціальних груп з різними орієнтаціями та ідентичностями, їхні нашарування у міському, соціальному, публічному, особистих просторах.

Висновки

У другому розділі ми описуємо основні теоретичні концепти, які використовують для дослідження особливостей ідентичностей у східних регіонах країни. Це, зокрема, проблематика пограниччя та пограничної ідентичності, маргінальної ідентичності, гібридної ідентичності, радянської ідентичності, розриву між геополітичними ідентичностями – прозахідною та проросійською, локальною та регіональною вимірами територіальної ідентичності, дискурсами, наративами та міфами, що існують у цьому регіоні та впливають на формування ідентичностей (або навпаки).

Також коротко окреслюємо основні тенденції в емпіричних дослідженнях трансформаційних процесів пов'язаних з ідентичностями, цінностями, громадянською свідомістю у східних регіонах після початку війни у 2014 році.

Розділ III. ОСОБЛИВОСТІ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ ЗІ СХОДУ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ДОСВІДУ ВІЙНИ У НАРАТИВАХ: РОЗВІДУВАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Основні методологічні засади дослідження

Мета: охарактеризувати процес самоідентифікації молоді родом зі сходу України в контексті війни.

Об'єкт: наративи про самоідентифікацію молоді зі сходу України в контексті війни.

Предмет: роль досвіду війни у процесі самоідентифікації молоді зі сходу України.

Дослідницькі питання:

Як учасники_ць оцінюють вплив війни на процес їх самоідентифікації?

Чи спричиняв досвід переживання війни зміни у соціальній самоідентифікації молоді зі сходу?

Чи пов'язаний досвід війни з громадянською та національною ідентичностями?

Якими є риси самоідентифікації молоді зі сходу України зараз?

Завдання:

- Описати наративи про самоідентифікацію молоді зі сходу України;
- Охарактеризувати зв'язок досвіду війни та самоідентифікації молоді зі сходу
- Описати основні риси теперішньої самоідентифікації молоді зі сходу.

Для реалізації мети та завдань дослідження обрано **якісний розвідувальний дизайн**.

Розвідувальний характер дослідження не передбачає перевірку гіпотез, проте при формуванні інструментарію ми відштовхувались від двох базових припущень:

- Досвід переживання війни – важливий фактор самоідентифікації молоді родом зі сходу України;
- Досвід переживання війни сприяв становленню громадянської та національної ідентичності молоді родом зі сходу України.

Учасники_ці дослідження: молоді люди віком 18-30 років, які народилися та проживали тривалий час на території Луганської, Харківської або Донецької областей.

Вибір молоді віком до 30 років як дослідницької групи зумовлений тим, що:

- а) Активна фаза процесу самоідентифікації припадає на цей період.
- б) Ця група людей фактично не застала життя у Радянському Союзі, і формувалася цілком в умовах незалежності;
- в) 18-30 років – вік, коли з'являється правова суб'єктність людини як громадянина, та можливість активно впливати на навколишній світ, суспільство, державу.

Для пошуку учасників_ць ми використали оголошення в соцмережі Instagram та метод снігової кулі.

Етичні питання: перед дослідженням постають три основні етичні виклики:

- Дискурс ідентичності в українському суспільстві та щодо неї політизований, є предметом багатьох суспільних дискусій на різних рівнях. Крім цього, він є одним із інструментів маніпуляції в гібридній війні рф проти України. З огляду на це, питання, пов'язані з ідентичністю, самоідентифікацією можуть

бути «болючими, незручними, неоднозначними» для учасників_иць.

- Досвід переживання війни – тою чи іншою мірою травматичний досвід. Згадки про події, відчуття, емоції можуть спровокувати тригери та нашкодити учаснику_ці.
- Два попередніх пункти підсилюються тим, що польовий етап дослідження відбувається в умовах активної повномасштабної війни в країні.

Зasadничим принципом етичного кодексу соціолога_ині є не зашкодити учасникам_ям дослідження ні під час його проведення, ні його висновками. Тому з огляду на зазначені етичні перестороги, ми:

- а) Не використовуємо ні в тексті, ані в спілкуванні з учасницями_ками термін «Донбас», що підтримує дискурс про регіональну відокремленість та термін «Східна Україна», який підтримує дискурс про поділ України на дві частини – Східну та Західну. Натомість використовуємо Донецщина, Луганщина, Харківщина; області; східний регіон України, схід України.
- б) Обираємо метод збору даних, який може забезпечити формування довіри між інтерв'юеркою та учасниками_цями, можливість учасника_ці впливати на перебіг та контекст розмови, зберігати свій психологічний комфорт.

Обґрунтування вибору методу збору даних: З огляду на дослідницькі питання, етичні виклики та контекст, в якому відбувається дослідження, як метод збору даних ми обрали наративні інтерв'ю як різновид усних історичних інтерв'ю. Цей метод вживаний у дослідженні травматичних подій, вразливих груп та особистих індивідуальних досвідів, зокрема, і питань пов'язаних з ідентичностями також. Його перевага тут над

іншими в тому, що він дозволяє не ставити людині незручні питання, мати змогу учаснику_ці самостійно формувати та впливати на розмову та, відповідно, зберігати свої межі комфорту. З соціологічної точки зору, наратив є однією зі складових соціальної взаємодії [Fisher W. 1985]. Історії, які люди розповідають про свій досвід, впливають зі складних процесів соціального життя та з тверджень, які вони висловлюють про свій соціальний досвід: «Ось що сталося зі мною, і ось, що я про це думаю. Тому я вважаю, що так сталося». Коли ми розуміємо наратив таким чином, ми бачимо оповідь і як соціальний, і як політичний інструмент. Коли люди розповідають свої історії, вони роблять це цілеспрямовано, історії – це не тільки відображення фактів, це також прохання до реципієнта, як слухача, засвідчити їхній досвід [Gül Ç. 2018].

Інструментарій: На початку розмови людині повторно ставилося відкрите питання: *«Я досліджую життя молоді зі сходу України в контексті історії регіону. Розкажіть, будь ласка, про себе, своє життя та те, що вплинуло на те, ким ви стали»*. Його формулювання ми частково запозичили з дослідження «Україна 20 століття у пам'яті жінок» – масштабне дослідження, що проводилося у 2002 році в рамках міжнародного проекту «Жіноча пам'ять». Дослідники_ці збирали усні історичні наративні інтерв'ю з жінками, щоб простежити вплив історичних подій на їхнє життя. Для цього вони запитували: «Ми прагнемо якнайкраще пізнати життя жінок в Україні в радянський час та у роки незалежності. Розкажіть нам про своє життя від початку і донині». Так само і нас цікавить, яким чином історичні події, в нашому випадку війна, впливають на особистість, в нашому випадку процес самоідентифікації. Проте, з огляду на етичні питання нашого дослідження, неоднозначність та надмірне смислове навантаження терміна «самоідентифікація» та з метою уникнення завчасної направленості, фокусування наративу на питанні війни (можливо для учасника_ці вона суб'єктивно не сприймається як фактор впливу на

становлення його особистості), ми вирішили не використовувати ні перший, ні другий терміни у формулюванні основного питання.

Після того, як людина закінчила розповідь, їй ставилися внутрішні (уточнювальні) запитання про те, що вона розповіла з врахуванням дослідницьких питань.

І в кінці був блок з п'яти фокусованих запитань:

1. Як досвід переживання повномасштабної війни вплинув на вас?
2. Що для вас Україна та РФ?
3. Яким ви уявляєте майбутнє сходу України?
4. Які речі в житті для вас найважливіші?
5. Хто ви?

Такий інструментарій був сформований не відразу, а як це притаманно якісній методології – після апробації на перших одному-двох інтерв'ю. Після незначних видозмін у формулюваннях він набув тієї форми, що задовольняла параметри дизайну дослідження.

Процедурні особливості: Окрім підготовки інструменту, перед початком проведення поля важливо також заглибитися в контекст проблематики не тільки соціальний, а й історичний. Щоби мати змогу краще орієнтуватися у фактах та зв'язках, ефективніше ставити уточнювальні запитання.

Також важливо ще до розмови встановити довірливий зв'язок з учасником_цею: попередньо повідомити мету, форму проведення та вид інтерв'ю. Важливо, щоб людина почувала себе саме учасником_цею, а не джерелом інформації, яка буде використана незрозумілим чином.

Основне «відкрите» запитання повідомлялося людині в середньому за одну-дві доби до інтерв'ю, щоб вона могла завчасно відрефлексувати та продумати структуру оповіді.

Наприкінці розмови, після того як всі питання обговорені, учасника_цю варто повернути до сьогодення у позитивному настрої,

особливо якщо обговорювалися важкі негативні спогади [Кісь О. 2006]. Для цього можна висловити подяку, обговорити спільні буденні теми.

Метод аналізу

Першочергово варто зауважити засади, на яких ґрунтується нарративний підхід:

- Люди думають нарративами, вони дозволяють нам розуміти наш пережитий досвід;
- Історії, що ми розповідаємо про своє життя, сповнені протиріч та інтерсуб'єктивних значень;
- Наратив – доказ того, що пережив оповідач_ка, отже, розповідь є формою свідчення;
- Коли люди розповідають свої історії, вони роблять це цілеспрямовано, що робить наратив політичним інструментом [Çalışkan G. 2018].

Серед основних підходів до аналізу нарративів виділяють:

- структурний або секвенційний – інтерпретація послідовності розповіді – як та з якою метою організований наратив;
- схема аналізу і опису «історії життя» за Норманом Дензін;
- інтерактивний аналіз – що та в яких умовах було розказано, аналіз нарративної розповіді як події у часі та просторі, аналіз поведінки учасника_ці, взаємодії з простором, часом, інтрв'юером_кою;
- тематичний аналіз – універсальний метод, що полягає в аналізі основних змістовних блоків, що зустрічаються в різних інтерв'ю.

Для пошуку відповідей на наші дослідницькі питання ми обрали структурний та тематичний підходи, проте не обмежувалися суворими формальними рамками аналізу. Для нас було важливо відтворити основні

структурні блоки наративів, бо їх вибір оповідачем_кою вказує на ті елементи життєвого досвіду, що були визначальними у процесі самоідентифікації. Тематичний аналіз мав на меті виокремити змістовні одиниці розповідей, які перетинаються в різних наративах, та пов'язані з нашими дослідницькими питаннями. Для виокремлення тематичних одиниць – категорій, ми використовували індуктивну логіку. Зокрема нас цікавили оцінки найбільш значущих подій, їхнього значення в житті людини, афективне ставлення до них розповідача_ки. Схема аналізу подано на рис. 2.

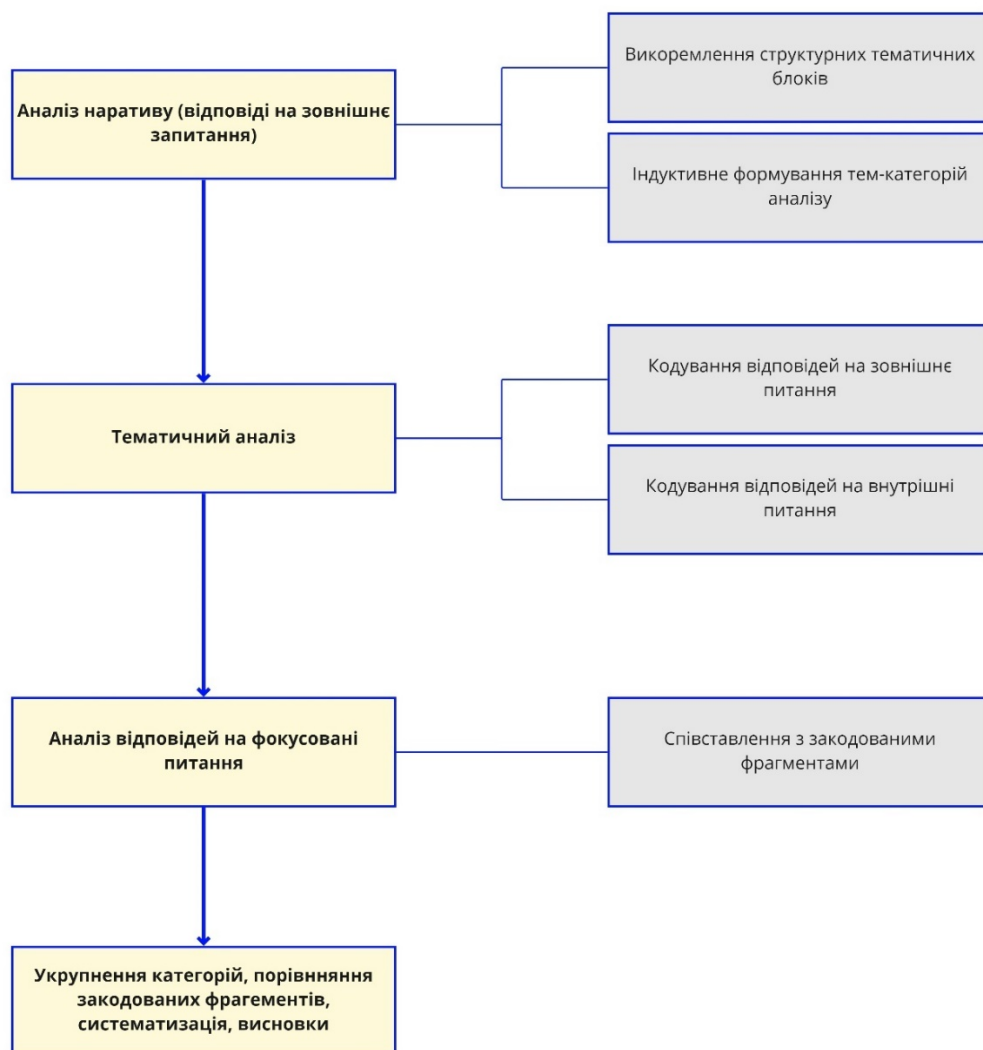

Рисунок 2. Схема аналізу наративних інтерв'ю

3.2. Особливості самоідентифікації молоді зі сходу в контексті війни: результати емпіричного дослідження

Польовий етап дослідження тривав із 7 до 12 травня, було проведено 11 нарративних інтерв'ю.

Учасниками цими дослідження стали молоді люди, 23-х років у середньому, родом із Донецької, Луганської, Харківської та Дніпропетровської областей (міста походження вказано на карті у Додатку 3), втім, усі ідентифікують себе як молодь родом зі сходу. Двоє з них наразі студентки, інші – мають вищу, незакінчену вищу або професійно-технічну освіту та працюють в сфері інтелектуальної зайнятості. Двоє мають досвід життя на окупованій території, всі мають досвід життя у великих містах – Харкові, Києві, Одесі. Індивідуальний досвід війни у всіх учасників ць різний – хтось переживав негативний досвід безпосередньо впритул до лінії фронту у 2014-15 роках, хтось перебував якийсь час за нею з боку окупованої частини сходу, когось війна у 2014-2015 роках торкнулася дуже поверхово, хтось пережив досвід перебування в умовах небезпечних для фізичного існування двічі – і у 2014 і у 2022 роках, більшість мешканців ок Донеччини та Луганщини після 2014 року переїхали в інші куточки України. Соціально-демографічні профілі учасників подано на рис. 3.

Соціально-демографічний профіль учасників_ць

	Єва	Валерія	Ілля	Антон	Ксенія	Анна	Каріна	Маша	Олексій	Ольга	Ірина
Вік	21	22	26	23	26	18	24	27	25	18	24
Рідне місто	Маріуполь	Авдіївка	Харцизьк	Сєвєродонецьк	Донецьк	Донецьк	Луганськ	Бахмут	Слов'янськ	Павлоград	Харків
Діяльність	Художниця, фотографка, графічний дизайнер	UX Researcher	Програміст	Купівля/ Продаж цифрових активів	Проектна менеджерка в музичному ЗМІ, журналістка	Студентка	Business Development manager	Художниця, індивідуальна мистецька діяльність	Журналіст, музикант	Студентка	Соціологиня/ правознавчиня
Рівень освіти	Вища	Вища	Професійно-технічна	Вища	Вища	Здобуває вищу	Вища	Вища	Незакінчен а вища	Здобуває вищу	Вища

Рисунок 3. Соціально-демографічні профілі учасників дослідження

До обмежень проведеного дослідження можна віднести:

- Проведення у стислих часових рамках;
- У дослідженні може спостерігатися певна упередженість дослідників щодо деяких питань з ув'язку з тим, що ми безпосередньо переживаємо досвід повномасштабної війни, що може викликати емоційні реакції та зумовлювати ставлення до тих чи інших речей;
- Група учасників_ць, яких вдалося долучити, певною мірою однорідна, зокрема, з точки зору рівня освіченості та сфери зайнятості. Також можна передбачити, що група представляє тією чи іншою мірою свідомих людей, яким є що сказати, так як основну їх частину не потрібно було рекрутувати – вони відгукнулися на запит самі.

3.2.1. Важливі змістовні блоки наративу

Наративи, очікувано, мали різну ступінь структурованості та послідовності викладу. Для когось з учасників_ць характерною була висока ступінь відрефлексованості досвіду, і, відповідно, наративи звучали як закінчена оповідь з початком, основною частиною та кінцівкою. В когось оповідь була сумбурною та сповненою протиріч, потребувала великої кількості уточнювальних запитань. Втім, попри такі розбіжності, абсолютно у всіх наративах були присутні структурні елементи, що описували життя до 2014 року, досвід, пов'язаний з подіями 2014 року та особливості життя після. До того ж, прикметним є те, що наратори_ки намагалися описати ці періоди їхнього життя в розрізі тих чи інших вимірів соціальної ідентичності – які соціальні фактори впливали на їхнє формування у дитинстві, як вони сприймали політичні та воєнні події 2014-2015 років, які зміни у їхньому ставленні до держави, актуальної політичної ситуації, соціального оточення тощо їх після цього спіткали та як розвивалися ці аспекти у подальші роки.

Додаткові смислові блоки, що з'являлися в наративах стосувалися: оцінки впливу подій 2014 року на життя учасників_ць; оцінки наслідків цих

подій для міста, регіону; опис професійного становлення (але теж тому що вони стосувалися ситуації в регіоні); історії родини в контексті регіону; досвіду та впливу повномасштабної війни 2022 року.

Бачимо, що сама структура наративів вказує на важливу роль досвіду війни у процесі самоідентифікації учасників_ць. Прикметно, що опис та оцінка досвіду війни 2014 року присутні у всіх наративах, на відміну від досвіду 2022 року. Припускаємо, що це може пояснюватися або а) темпоральною віддаленістю подій 2014 року, і, відповідно, можливістю їх відрефлексувати та оцінити, на відміну від актуальних подій, що відбувалися останні три місяці (на момент проведення інтерв'ю); б) тим, що події 2014 року відіграли більшу роль у процесі становлення, оскільки учасники_ці переживали їх у більш ранньому віці (для більшості це був період старшої школи-закінчення школи – перші етапи самостійного життя), у той час, як більшість учасників_ць зустріли події 2022 року з кращою мірою сформованими поглядами, орієнтаціями, ідентичностями; в) також серед пояснень може бути те, що учасники_ці сприймають новий етап розгортання війни з меншим подивом, спокійніше, раціональніше та менше приділяють йому уваги, адже вже мають чимось схожий досвід у минулому.

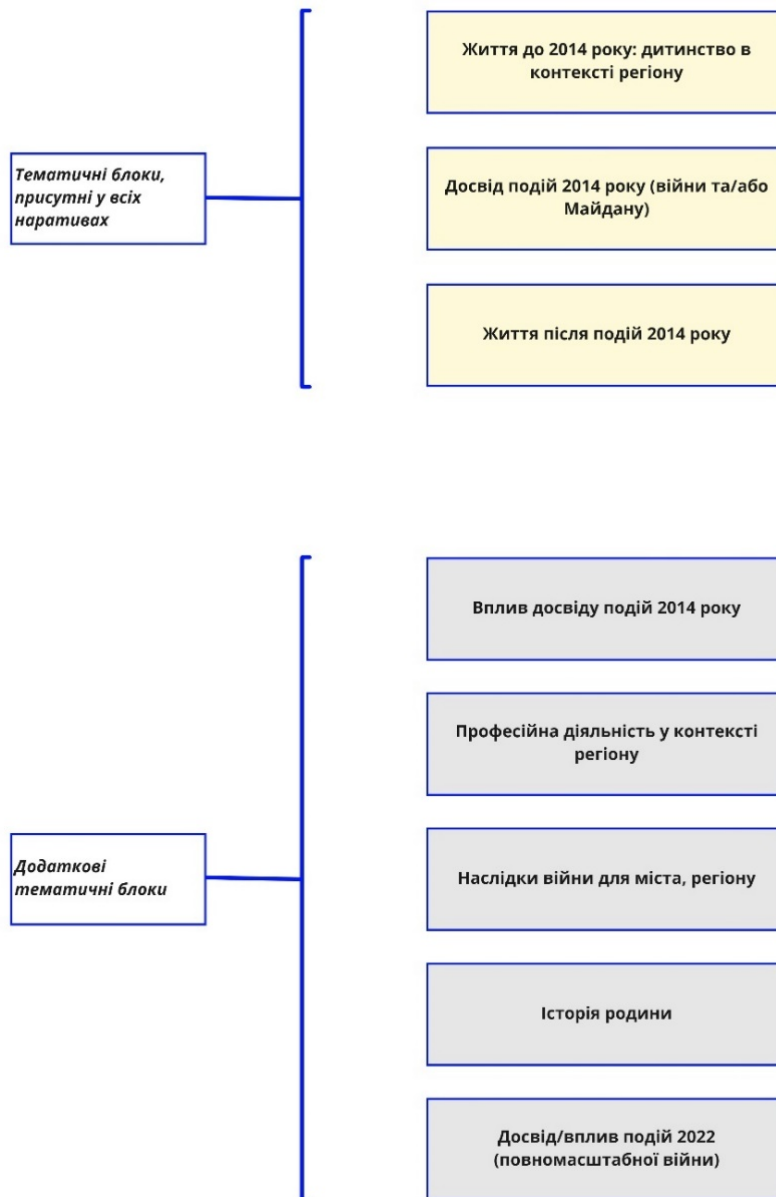

Рисунок 4. Важливі змістовні блоки наративів

3.2.2. Рефлексія умов самоідентифікації до подій 2014 року

Більшість наративів починалися з введенням реципієнтки у контекст середовища, в якому зростали учасники_ці. Це різною мірою стосувалося характеристик регіону, міста, соціального простору, великих та малих груп, в яких соціалізувалася молодь. Частина розповідей про цей період становлення учасників_ць стосувалася критичної оцінки, тих факторів

самоідентифікації, що на них впливали, та їхнього зв'язку з теперішньою соціально-політичною ситуацією в регіоні, частина – нейтрально описувала контекст.

Ми згрупували ці фактори самоідентифікації, їх характеристики, оцінку нараторами_ками, та виділили основні – це: а) родина як мала соціальна група; б) інститути формальної та неформальної освіти; в) локальне соціальне середовище; г) споживання культурних продуктів. Опишемо особливості кожного з них.

Родина. В контексті того, яким чином родина (не) впливала на формування тих чи інших ідентичностей, наратори_ки описували цінності, норми та принципи, які поділяли їхні найближчі родичі, повсякдення їхнього дитинства, зокрема, такі його особливості, що можуть охарактеризувати особливості регіону. До основних рис ідентичності малих соціальних груп, в яких зростали учасники_ці можемо віднести: неамбіційність («*пам'ятаю фразу тата, коли він сказав: "та ну, нічого, десь там, в якомусь технікумі підеш вивчишся і будеш працювати"*» (Валерія, 22, Авдіївка), тягу до стабільності, відсутність національної та громадянської свідомості («*Я всегда думала: да, я не хочу жить в этой засраной Украине, я всегда думала что типа: фууу, это дно, это болото, лучше в Европе. Короче то, что у нас сейчас очень сильно разгонялось на самом деле в последние годы, что ну Европейский Союз - это земля благодатная, что это какой-то рай на земле, где можно найти лучшую жизнь, где общество более принимающее, прогрессивное, а у нас в Украине - залупа, дно. Ну это были типа мысли моих родителей, которые просто я как бы инкорпорировала в свою идентичность*» (Ірина, 24, Харків)), домінування локальної або регіональної ідентичності, конформність, аполітичність, відсутність політичної культури, некритичне сприйняття історії та актуальної політичної ситуації в регіоні. В своїх наративах учасники_ці намагаються пояснити причини деяких рис ідентичності

батьків та пов'язати їх із війною. Зокрема, серед причин вони називають: радянське минуле; історію регіону; споживання російської масової культури; яке поширене в регіоні загалом та несе в собі пропагандистські дискурси; родинні зв'язки з росіянами, відсутність родичів та друзів з інших куточків України, маломобільність. Деякі наратори_ки відверто називають вплив, що чинили на них батьки, пропагандистським, проросійським.

Інститути: освіта, релігія. Часто згадуваною в наративах є школа як агент соціалізації. Учасники_ці згадують, що, окрім того, що переважна більшість шкіл були російськомовними, в них часто-густо зустрічалися окремі вчителі з проросійськими настроями, що безкарно нав'язували свої наративи учням. Також зазначають про те, що школа не залишалася незалежним від політики актором, та брала участь в політичній кампаніях тих чи інших політиків: *«Нам у школі часто давали під якісь там свята, на Новий Рік, чи щось таке, давали ну якісь там подарункові набори з символікою клубу “Шахтар”, футбольного. І вся школа ходила просто з цими помаранчевими щоденниками, дуже було погано відрізнити, чий це є, там 20 щоденників таких однакових. І багато такого ставлення, що там розділення якесь, що є схід, а є захід, воно ну більш менш завжди було. І я думаю, що саме, може, на якихось таких настроях, що ми були розділені, там розмовляють російською, там розмовляють українською, там голосують за Ющенка, там голосують за Януковича, і ну, тому от така от полярність, вона, скільки я пам'ятаю, завжди була»* (Ілля, 26, Харцизьк). Наголошують на тому, що прояви громадянської позиції та суб'єктності, направлені на засудження нав'язування політичних вподобань вчителями, дисциплінарно каралося: *«Я була проукраїнською, але тоді я закінчувала школу. І я боялась щось сказати вчителям, які там врубали російський канал просто на теліку там. Фізичка. Ну це був просто крінж. Ну типу, були адекватні вчителі, але були не дуже. Одна в нас була регіоналка, вона була навіть в складі партії регіонів. І на неї хтось написав якусь догану,*

якусь тину скаргу на неї хтось написав з нашого потоку за її проросійськість. І вона була така зла. І мені здається, що вона можливо на мене подумала. Вона мені занижила оцінку, хоча в мене тину 10 чи 11 мало бути» (Каріна, 25, Луганськ).

Одна з учасниць зростала у релігійній родині, і проросійські настрої батьків вона пояснила саме пропагандистським впливом релігійної спільноти: *«Точно я помню, що це почалось десь 2003 року, мої батьки підписались на православну газету, на православні журнали, і я думаю, що це був потужний канал пропаганди, тому що там були статті про потужний російський народ, про православ'є, яке всіх об'єднує, про нашу історію, про те, як брешуть українські підручники з історії, ось саме через історичні питання й була ця сама пропаганда. По трошки, по чайній ложці, але вона накопичувалась, накопичувалась і досягла свого апогею ось в 2014. Якось вже історичними масштабами. Я пам'ятаю як, в 2004 була революція Помаранчева, і як в церкві до цього ставились, і як її висміювали, казали, що там якісь наколоті апельсини. От фейки поширювались саме через церковні канали (Маша, 27, Бахмут).*

Соціальне середовище: дискурси, норми, звичаї, повсякдення. Тут учасники_ці описують прояви тих самих рис, що були притаманні їхнім родинам, тільки в ширшому контексті – місцевої спільноти загалом. Говорять про звички, норми та цінності:

«І якось мені дуже сильно нагадувало питання з українськістю в нас в школі, наприклад, або в місті загалом, тину є люди, які вони себе долучають до віруючих, але вони ходять в церкву тільки на Великдень, наприклад. Це для них дуже свято, дуже класно, дуже відповідально, але вони приходять додому і п'ють алкоголь... От така дуже тину оксюморонна релігійність, для мене завжди ця українськість була оксюморонною» (Ольга, 18 Павлоград)

«А потом не было никаких, условно говоря, новостей новых про ещё взрывы, там, бла-бла-бла и все было-стало нормально. Но при этом типо всегда же были как страхи, условно говоря, будет ли хнр, кто будет новым мером, ты всегда на выборах мера, ты думаешь не типа чувак нормальный или нет, потому что нормальных нет: Добкин, Терехов, Кернес, типа пасиба большое. А ты думаешь типа сдаст он Харьков или нет, типа это продажная жопа настолько или не настолько» (Ирина, 24, Харків).

«І в усіх були такі, на мій погляд, дуже дивні цінності, що там люди радіють, що вони живуть біля м'ясокомбінату, бо хтось з сусідів буде обов'язково на цьому м'ясокомбінаті працювати, і вони будуть жити трішки краще, ніж хтось там з ближнього мікрорайону. І все обов'язково по знайомствам чи через якесь кумовство, що ти навіть у лікарню не підеш там загальний аналіз крові здати, якщо там не по знайомих. І це породжує якусь страшенну корупцію, що просто нічого не робиться просто так. Якщо ти скористався якимось своїм законним правом і просто отримав якусь послугу безкоштовно - ти типу невічлива людина, ти маєш обов'язково віддячити, обов'язково це має бути щось, що тобі не по карману, чи щось ну от не дуже по твоєму образу й можливостям твого життя. І це породжує якусь злість, що люди постійно злі один на одного, постійні якісь суперечки. І всі люди дуже-дуже закриті. От немає якогось такого ком'юніті, де люди якимось допомагали один одному І все дитинство, можливо тому, що я жила з бабусею, а вона така от в цій радянській традиції була дуже глибоко» (Ксенія, 24, Донецьк).

Споживання культури. Наратори_ки також рефлексують на тему того, як споживання російської культури відбилося на їхній самоідентифікації: «Багато руснявого чого було. І в мене до останнього. Я типу була фанатом ось Достоевського там. Гоголь був мій улюблений письменник там з 5 класу. І я реально думала, що малороси – це нормально. Я думала, що це: “Ооо, так він походу малорос”. Називають так нас, що

ми тут живемо, російською спілкуємось, то це ми малороси походу» (Каріна 25 Луганськ). Згадують, що частка українських культурних продуктів серед того, що вони споживали у дитинстві та підлітковому віці була невелика: «І через те, що це було російське телебачення, було там навіть на початку 2000-х постійне ностальгування за “совком”. Ну ти відчуваєш якусь таке пряму спадкоємність цього всього, і живеш наче ти там і народився» (Ксенія, 24, Донецьк).

Водночас, називають західний контент та споживання неросійської інтернет-культури загалом як важливий фактор, що впливав на формування відмінної від батьківської ідентичності: *«Певно з якихось таких джерел в інтернеті. Ну бачив, що люди живуть якось інакше. Ми мали певний рівень статків, ми не могли собі дозволити собі, наприклад, машину за 100 тис доларів. Але хтось собі може дозволити, хтось може. І в мене виникало питання “чому?” він може собі дозволити і друге питання “як я можу заробити собі?”. Питання було суто в грошах, як заробити. І я розумію, що через те, що в регіоні панує стабільність. Стабільність – це, може голосно дуже буде сказано, але це гальма для розвитку, це існування. Стабільність це синонім слову існування. А якісь ризики, випробування, це синонім слова “жити”. Це все пережитки Радянського Союзу, як на мене. (Антон, 23, Сєвєродонецьк).*

Такі умови соціалізації описують учасники_ці в своїх наративах. На їхню думку саме вони сприяли тому, що до подій 2014 року вони були аполітичні, не мали проявів національної або громадянської ідентичності, прагнули змінити середовище існування – не відчували любові, поваги та прив’язаності до свого міста, або ж навпаки відчували стійку локальну ідентичність.

3.2.3. Війна як фактор прискорення процесу індивідуальної самоідентифікації

У самооцінці впливу досвіду війни серед складових індивідуальної самоідентифікації наратори_ки згадують, що переживання загрози життю, небезпечних для фізичного існування умов прискорювали процес індивідуальної самоідентифікації: *«В принципе это повлияло на меня как такой фактор взросления наверное, так как эта вся ситуация очень сильно заставила меня собраться и в принципе очень организовала меня как... не знаю, как личность я стала более собранной. У меня постоянно были какие-то там стенания, не знала что мне делать, чем заниматься, после того, как ты проходишь вот этот вот тяжелый этап, где на грани жизни и смерти - ты понимаешь, что в принципе когда ты живой то у тебя все дороги мира открыты. И после такого момента очень многие моменты, мне кажется, стали решаемые для меня в первую очередь»* (Єва, 21, Маріуполь). А також провокували рефлексію минулого, переоцінку цінностей: *«Знаєш, я це сприйняла, як знак, тому що я завжди хотіла поїхати, але я розуміла, що можливо... Ну, мені на момент, коли я поїхала, було 16. І я розуміла, що... от я для себе вирішила, що я хочу поїхати, але може щось мені завадити. А війна стала приводом, який просто всі ці "але" відкинув. Це була така причина, для якої я не змогла знайти якісь відмовки, те, що дозволило мені зробити дійсно те, що я давно хотіла. Було важко, важко в тому плані... ну це якраз той момент, коли я почала осознати всі ці травматичні події, взагалі зі всього свого життя, коли я просто почала сприймати себе у світі, і це було дуже боляче. Ну, було боляче розуміти, що саме мене сформувало, яке суспільство, які події, який досвід вже є»* (Ксенія, 24, Донецьк). Та форсували процес прийняття рішень в бік значних змін у житті: *«І не знаю, тоді в мене був переломний такий момент, коли я така "ага", я можу почати своє життя з чистого аркушу,*

що можу показати всім, що я краще, ніж ви думали, умовно» (Валерія, 22, Авдіївка).

Водночас частина учасників_ць говорили, що не вважали досвід 2014 року як такий, що мав визначний вплив на їх життя, та не самоідентифікували себе з ним. Але нова повномасштабна хвиля війни у 2022 році підштовхнула їх до рефлексії та переоцінки минулого досвіду: *«Те, що сталось 24 нашттовхнуло мене на те, тобто я весь час старався не думати про себе в контексті війни, там як я почувався в 14 році. Я знаю про неї, але я не хотів, я не стикався з нею так часто в своїх думках, це логічно. Але, коли це все почалось, я почав думати наскільки сильно івенти 14 року повпливали. Я не можу знайти цьому ніяке пояснення, тому що в мене здатність до саморефлексії не дуже велика і не дуже сильно розвинута» (Олексій, 25, Слов'янськ).* Що, в свою чергу, теж підтверджує тезу про те, що досвід війни впливає на процес самоідентифікації в індивідуальному вимірі.

3.2.4. Війна як чинник формування громадянської ідентичності

Для більшості учасників_ць події 2014 року стали початком формування їхньої громадянської ідентичності. Якщо до цього вони мало цікавилися політикою та не були задіяні у суспільних процесах, то зараз у них не лишалося вибору: *«Цей період (2014 рік) я пам'ятаю вже яскравіше, аніж своє минуле життя, тобто в Слов'янську. Я не знаю навіть чому, мені не здається, що я відчуваю, ці воєнні івенти важливішими, ніж в мене було до цього, але якось в мене так сталося, я не можу знайти пояснення. І почалося, в перші дні постійно були якісь повідомлення, що хтось, не хтось, а російські бойовики розстріляли автівку всередині з жителями, потім щось там розбомбили.. Було відчуття якоїсь безпорадності, тому що на той момент влада в Слов'янську була досить проросійською, просто наша мерка Неля Штепа вийшла і сказала, що це наші хлопці, нормально їх*

сприймайте. Це не хлопці наші, це просто якісь проросійські дай все» (Олексій 24 Слов'янськ).

Більшість, кого Майдан, Антимайдан, а згодом початок військових дій, застали у віці 15-17 років вирішили поїхати з регіону на навчання в інші міста України, хтось певний час залишався, і поїхав пізніше, хтось залишився жити в рідному місті. Наратори_ки розповідають про різку поляризацію ідентичностей, що сталася у регіоні в цей період. Ділять мешканців регіону на проукраїнських (більшість з яких виїхала), проросійських та неусвідомлених. Себе ідентифікують з проукраїнськими, також називаючи цю групу «нормальні або адекватні»: *«Ну, з моїх знайомих ніхто на ці референдуми не ходив. Ну, може, тому що я переважно спілкувався з людьми адекватними» (Ілля 26 Харцизьк).* Проросійських називають «неадекватні або промиті» (мається на увазі пропагандою). Один з учасників розповідав, що в його соціальному просторі референдуми сприймалися якоюсь мірою іронічно. Він надав фото з рідного міста, яке стало мемом в той період. На фото спляча жінка (скоріш за все безхатня) на автобусній зупинці, яка обмальована графіті, зокрема написом «Ура 11 мая референдум».

Переживати події, орієнтуватися у ситуацію та обирати позицію учасникам_цям допомагали друзі, субкультурні спільноти, та спільноти активістів. Частково вони виступали для них референтними групами у той момент: *«І за цей рік я познайомилась у себе в Бахмуті з людьми, які займались громадським активізмом. Я постійно стала відвідувати всі заходи у цьому громадському просторі, спілкуватись з цими людьми, мене вражало, що в них якісь ініціативи є, що вони люблять Бахмут, що вони розглядають своє майбутнє в цьому місті, і хочуть щось для нього робити, тому що для мене це було найгірше - повернутись в своє місто. Я боялась, що я там застрягну, і буду все життя жити в цьому маленькому містечку, буду там як в болоті, що мені не буде чого там робити, але знайомство з*

цими людьми - воно змінило моє ставлення до рідного міста. Більшість з них були переселенці з Донецька, з Горловки, і вони, ну звикли бути активними, і просто продовжували робити те, що вони робили в своїх містах, в новому місці. І це був їх спосіб, щоб місто стало їм рідне, і це була соціалізація, соціальна среда. І я зрозуміла, що коли ти щось робиш в своєму місті, то воно дійсно стає твоїм домом, а не просто місцем, в якому ти проживаєш якийсь час» (Маша, 26, Бахмут).

Всі учасники_ці розповідають, що з того періоду почали переосмислювати своє минуле, погляди та орієнтації свого оточення та власні, і поступово щось змінювати. Серед таких змін, наприклад, виокремлюють спроби переходу на українську мову та споживання більшої кількості українського контенту: *«І вже от в 14-ому році, потім вже пішло там самоусвідомлення себе як українки. Там, більш свідоме, там, споживання української музики і контенту, і т.д.» (Каріна 25 Луганськ).* Для деяких такі прояви громадянської або національної свідомості супроводжувалися складнощами у спілкуванні зі звичним оточенням: *«Власне, мій перехід на українську мову досі відбувається, і це дуже, коли я ще жила в Павлограді в Дніпропетровській області, це дуже на мене впливало і дуже часто визначало якісь мої соціальні зв'язки з людьми, які трохи трансформувалася через те, що просто переходила, от. Наприклад, з однокласниками заговорити українською поза школою, тому що всі приходили в якийсь ступор, а для деяких людей це ставало якимось приводом для знущань там якимось, тощо, я дуже боялася вести соціальні мережі українською мовою, я боялася десь поза домом говорити. Я, в принципі, на українській розмовляла, на українську я переходила тільки з бабусяю» (Ольга, 18, Павлоград).*

Також з того періоду почалися поступові зміни у спілкуванні з найближчими родичами, які мали проросійську орієнтацію. Наратори_ки розповідають, що всі ці роки починаючи з 2014 їхнє спілкування стало дещо

віддаленішим та стосувалося виключно аполітичних тем задля дотримання мовчазного консенсусу. Втім початок повномасштабної війни радикалізував ситуацію – чиїсь рідні усвідомили суть ситуації та перейшли хоча б частково на проукраїнську орієнтацію, а чиїсь ні. Це спричиняло конфлікти, які для деяких завершилися припиненням спілкування. Учасники ці повідомляють, що це важко, втім вони не жалкують про це, бо громадянська позиція для них зараз важливіша: *«Ну, мені було важко... Ну розумієш, якось фоново я розуміла, що в нас різні погляди, тому ми не торкались цієї теми. Але зараз, мені здається, що з мого боку це якось малодушно, тому що я обходила це заради якихось родинних зв'язків. От знаєш, з батьком у мене якогось зв'язку не було, це дзвінок який раз на півроку, з мамою ми зідзвонювались кожен день, і тепер я розумію, що ця вся недосказаність, ну це такий обман, який тривав роками. І зараз мені важко давалось рішення... ну навіть так, мені не довелося приймати рішення, що ми не будемо спілкуватись, от ми поговорили з нею про Бучу, і от не було в нас якихось... це було письмово, ми не зідзвонювались, не було... там ніхто ні на кого не кричав, ніхто нікого там не... ну, нічого поганого не сказав, ми просто от... У нас от просто закінчився діалог, і ми просто одна одній просто не писали. І я розумію, що в мене... Ну, я не знаю, як можна, про що мені можна, про щось фонове, коли в моїй країні війна, а вона це виправдовує? Ну це дивно було б, ну це був єдиний вихід напевно»* (Ксенія, 24, Авдіївка).

Динаміка розвитку відносин з батьками співвідноситься і з загальним процесом громадянської та національної самоідентифікації – вони відбувалися поступово з 2014 року, і у 2022 ідентичності кристалізувалися. Втім, деякі повідомляють також, що їхнє ставлення до України не змінилося з початком повномасштабної війни, бо їх позиції і вже до цього були стійкими: *«Можу сказати, що в мене дуже стійка така громадська позиція, дуже стійка ідентифікація себе, асоціація себе з українськістю,*

якщо можна так сказати, якщо є таке слово. Я думаю, що те, що я бачила, що зробили з моєю Ялтою, і те, що зробили з моїм Донбасом, я думаю, що це сильно на мене вплинуло» (Ольга, Павлоград, 18).

Також є ще один вид нарративу, що відрізняється від попередніх. Учасниця з Харкова розповідала, що вона переживала деякий підйом громадянської та національної ідентичності під час Революції Гідності та початку війни 2014 року, проте пізніше, коли почалися активні процеси декомунізації, українізації в неї навпаки стався відкат до локальної ідентичності: *«Я за украинизацию как таковую, мне кажется она нам надо и причём хорошая и качественная и действенная, но при этом она была в те моменты насильственная что-ли. Ну типа, было ощущение вот этого вот разделения. Ну типо она не была грамотно построена. Меня прям бесило то, шо наше українське, оно стало отождествляться с западом нашей страны, что вот там какие-то типа, национальная одежда, символы, музыка, какая-то вот этническая, вся какая-то была какая-то горская, гуцульская, закарпатская и воно це наше, це українське, це наші мелодії, наші там голоса бла-бла-бла. Вот и да, наверное это вот то, что заставило меня задуматься, что у меня очень жёсткая региональная идентичность» (Ірина, 24, Харків).* Війну вона основною мірою сприймала абстрактно, тема війни та АТО у мистецтві та соціальних проектах здавалася їй нав'язливою та дратівливою. Втім, час від часу під час спілкування з переміщеними людьми, котрі розповідали про свій досвід війни, вона тимчасово поверталася до усвідомлення проблематики.

3.2.5. Профілі самоідентифікації учасників та учасниць

Зібрані нарративи можна умовно поділити на два ідентифікаційних профілі: для першого домінантною є громадянська та національна ідентичність зі слабо вираженою або відсутньою територіальною ідентифікацією, для другого – з домінантною територіальною (міською або

регіональною) та меншою мірою вираженими громадянською та національними.

В наративах другої групи характерним є такі дискурси:

- Протиставлення східних та західних регіонів України як таких, що мають різний досвід та сприйняття війни;
- Мешканці східних регіонів – постійна жертва великих політичних ігор;
- Жителі інших регіонів стереотипно та несправедливо ставляться до жителів сходу, засуджують їх, не беруть до уваги соціокультурні особливості, в яких розвивався регіон. Голос жителів регіону є непочутим та недооціненим;
- Політика українізації є штучною та занадто агресивною;
- Держава недбало ставиться до вихідців з регіону та регіону загалом, не дбає про їх долю, не допомагає.

Для цієї групи учасників_ць ми-група – це мешканці рідного міста та/або регіону, вони-група – українці, мешканці інших регіонів. Також для цієї групи характерне песимістичне бачення майбутнього регіону.

Для першої групи характерне критичне ставлення до мешканців рідного регіону, які мали та мають не проукраїнську ідентифікацію. Відсутнє негативне ставлення до інших регіонів країни, і, навпаки, позитивні оцінки західних регіонів, великих міст. Також характерні різко позитивне ставлення до України та різко негативне до рф, чітко артикульована громадянська ідентичність, почуття соціальної відповідальності та суб'єктності.

У додатках 5-6 наведені відповіді 4 учасників_ці (двох першого, та 2 другого профіля) на фокусовані питання.

3.2.6. Перспективи подальших досліджень

Судячи з отриманих наративів, розроблений інструмент можна вважати валідним, та, відповідно, придатним для використання у дослідженнях зі схожою проблематикою.

Наше базове припущення про те, що досвід війни впливає на процес самоідентифікації підтвердилося. Різною мірою та з різною інтенсивністю, проте він так чи інакше спонукав учасників та учасниць переосмислювати та/або змінювати виміри своїх індивідуальних та соціальних самоідентифікацій.

На більшій вибірці учасників_ць, серед яких були би представлені інші соціально демографічні групи, варто перевірити ці результати. Зокрема, з іншими віковими та соціально-професійними групами. Окремо дослідження можуть стосуватися молодих людей, що залишалися весь час з початку війни жити на окупованих та підконтрольних Україні територіях сходу.

Потенційною дослідницькою темою може бути проблематика впливу війни на громадянську та національні самоідентифікації в темпоральному розрізі та розрізі характеру досвіду війни. Чи пов'язана стійка та сформована громадянська ідентичність учасників_ць нашого дослідження з тим, що вони переживали досвід війни двічі? Чи пов'язаний характер досвіду війни (ступінь небезпеки, дискомфорту, втрат і т. і.) з процесом усвідомлення себе як громадянина_ки або українця_ки? Для пошуку відповідей на ці питання можна було би провести порівняльне дослідження, з групами, які відповідно будуть відрізнятися за цими параметрами.

Окремої уваги заслуговують результати, що стосуються двох ідентифікаційних профілів, конкретно другого з домінантною локальною ідентичністю. Дискурси, що були в наративах цього профілю перегукуються з міфологічними наративами «Донбасу», з якими частково намагаються боротися учасники-ці, що мають перший профіль. Логічними

постають питання, які чинники впливають на формування першого та другого профілю, при умові, що люди переживали схожий досвід війни та родом з одного регіону?

Дослідження процесу самоідентифікації молоді зі сходу в контексті історії цього регіону (яка є визначальною для історії незалежної України загалом) через призму особистих історій, як показало наше розвідувальне дослідження, також має потенціал пояснення причин та контексту подій, які там відбувалися та продовжують відбуватися.

Ще одним перспективним на наш погляд напрямом, в якому можна було використати такого роду дослідження як наше, це стратегічне планування подальшого розвитку регіону. Коли він стане можливим, поки що не зрозуміло, але планувати можна вже зараз. І на наш погляд доцільно це робити із залучення соціологічних досліджень із вихідцями регіону.

Насамкінець, наративні інтерв'ю також можна використовувати як соціальну технологію спростування міфів про східні регіони, налагодження діалогу між мешканцями різних куточків України, меморалізації війни та геноциду, шляхом публікації та поширення їх у публічному просторі (за згоди учасників_ць).

Висновки

Проведене нами дослідження мало розвідувальну стратегію та якісний дизайн, методом збору даних було обрано наративні інтерв'ю. В процесі збору даних було використано метод наративних інтерв'ю. Для їхнього аналізу ми скористались структурним та тематичним підходами, для кодування використали програмне забезпечення для роботи з інтерактивними дошками Miro. Одержані результати дозволяють зробити висновки, що досвід війни відіграє роль в індивідуальній самоідентифікації та громадянському та/або національному вимірах соціальної самоідентифікації. Окрім того, нам вдалося виокремити два

ідентифікаційних профілі серед учасників та учасниць: 1) з сильною громадянською та/або національною самоідентифікацією та слабкою або відсутньою громадянською/національною; 2) з сильною територіальною самоідентифікацією та слабко сформованими громадянською/національною. Проведене дослідження вказує, що перспективними напрямками подальших студій із застосуванням аналогічної методології є перевірка гіпотез про наявність зв'язку досвіду війни з прискоренням процесу ідндивідуальної самоідентифікації та формуванням громадянського та національного вимірів соціальної самоідентифікації на більших вибірках та з іншими соціально-демографічними групами. Також подальшого дослідження потребує з'ясування факторів формування першого та другого ідентифікаційних профілів, виокремлених в нашому дослідженні. Особливої уваги потребує другий. Також перспективним у дослідженні соціально-культурних особливостей східних регіонів у ретроспективному вимірі є застосування аналогічної до запропонованої нами методології.

ВИСНОВКИ

Дискусії щодо доцільності використання терміна «ідентичність» пов'язані з його полісемантичністю та заполітизованістю. В українських реаліях термін широко популяризується у політичних та масових дискурсах, часто-густо стає предметом політичних маніпуляцій. Науковці закликають зменшити використання цього терміну. Однак академічні дискусії в американському контексті про переосмислення концептуалізації та використання концепту ідентичності свідчать про те, що в суспільстві відбуваються трансформаційні процеси, пов'язані з «ідентичністю». Ми схиляємося до того, що схожу паралель можна провести і з українським суспільством, тому дослідження проблематики ідентичностей має аналітичний потенціал. Особливо з огляду на актуалізацію питань громадянської та національної ідентичності в розрізі геноциду українського народу та нової хвилі війни росії з Україною.

З метою уникнення полісемантичності та надмірного політичного навантаження на термін, ми звертаємося до вужчого поняття – «самоідентифікації». У нашому дослідженні ми розуміємо його як процес співвіднесення, ототожнення чи протиставляння себе індивідом реальними чи уявними групами людей, яким притаманні певні норми, соціальні ролі та зразки поведінки, що формуються на основі ціннісних систем; результат цього процесу – усвідомлена на індивідуальному рівні та чи інша ідентичність.

Війну можуть розглядати як кризовий стан, що є фактором трансформацій в ідентичностях. Також війну розглядають як фактор впливу на формування або радикалізацію етнічних, політичних або громадянських ідентичностей.

Серед основних академічних дискурсів, що стосуються ідентичностей сходу, ми виокремили такі:

- схід як пограниччя, погранична ідентичність;
- маргінальна ідентичність;
- гібридна ідентичність;
- радянська ідентичність;
- суперечність геополітичних ідентичностей: прозахідної та проросійської;
- територіальна ідентичність (регіональна та локальна);
- дискурси, міфи та наративи сходу.

У другому розділі ці дискурси було розглянуто детальніше. Емпіричні дослідження східних регіонів після 2014 року були зосереджені на трансформаціях настроїв населення, розвитку громадянського суспільства та громадянської свідомості.

З метою уточнення динаміки самоідентифікації уродженців сходу України в умовах війни ми провели емпіричне дослідження. У дослідженні було використано розвідувальний якісний дизайн. Методом збору інформації з огляду на мету та проблематику дослідження, а також етичні перестороги, що стояли перед нами, було обрано наративні інтерв'ю. Для аналізу були використані структурний та тематичний методи. Обмеження дослідження: а) проведення у короткострокові терміни; б) однорідність дослідницької за соціально-демографічними характеристиками; в) можлива упередженість нас як дослідників та громадян водночас, які також причетні до досвіду війни.

Загалом було зібрано 11 наративних інтерв'ю з молодими людьми родом із Донецької, Луганської, Харківської та Дніпропетровської областей.

За результатами дослідження можна говорити про валідність розробленого інструментарію та можливість його використання в подальших дослідженнях на подібну тематику.

До основних знахідок дослідження можемо віднести:

- Різною мірою та з різною інтенсивністю досвід війни спонукав учасників та учасниць переосмислювати та/або змінювати виміри своїх індивідуальних та соціальних самоідентифікацій, тобто впливав на процес самоідентифікації;
- На індивідуальному рівні досвід війни міг сприяти пришвидшенню процесу самоідентифікації;
- Досвід війни пов'язаний з формуванням громадянської та/або національної ідентичності. Для частини учасників_ць цей процес розпочався у 2014 році, тривав весь цей час, і досвід 2022 року призвів до кристалізації цих ідентичностей. Для частини цей процес почався тільки зараз;
- Серед зібраних наративів виокремлено два самоідентифікаційні профілі (див. Додаток 5): для першого характерні добре сформовані громадянська (основною мірою)та/або національна ідентичність, відчуття громадянської відповідальності, різко негативне сприйняття до РФ, та слабо сформовану або відсутню територіальну (регіональну або локальну) ідентичність. Для другого – навпаки територіальна ідентичність є домінантною, громадянська та національна слабо сформовані, критичне сприйняття ставлення українців_ок з інших регіонів та центральної влади до вихідців зі сходу та ситуації там.

Окрему цінність мають описи-рефлексії нараторами_ками соціальних умов, в яких відбувалася їхня самоідентифікація до 2014 року.

Серед можливих проблематик майбутніх досліджень ми виділили такі:

- Результати дослідження можна перевірити на більших вибірках та із залученням інших соціально-демографічних груп із застосуванням аналогічної методології;
- Окремо дослідження можуть стосуватися молодих людей, що залишалися весь час з початку війни жити на окупованих та підконтрольних Україні територіях сходу;
- Із одержаних результатів логічно випливають такі питання: Чи впливає повторний досвід переживання війни на кристалізацію громадянської та національної ідентичностей? Чи пов'язаний характер досвіду війни (ступінь небезпеки, дискомфорту, втрат і т. і.) з процесом усвідомлення себе як громадянина_ки або українця_ки? Які чинники сприяли формуванню першого та другого ідентифікаційного профілю в учасників?
- Дослідження процесу самоідентифікації молоді в контексті історії цього регіону (яка є визначальною для історії незалежної України загалом) через призму особистих історій, як показало наше розвідувальне дослідження, також має потенціал пояснення причин та контексту подій, які там відбувалися та продовжують відбуватися, соціокультурних особливостей регіону в ретроспективному вимірі;
- Наративні інтерв'ю як особисті історії самоідентифікації також можна використовувати як соціальну технологію спростування міфів про східні регіони, налагодження діалогу між мешканцями різних куточків України, меморалізації війни та геноциду, шляхом публікації та поширення їх у публічному просторі (за згоди учасників_ць).

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Где вы были восемь лет?. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B4%D0%B5_%D0%B2%D1%8B_%D0%B1%D1%8B%D0%BB%D0%B8_%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%B5%D0%BC%D1%8C_%D0%BB%D0%B5%D1%82%3F.
2. Грицак Я. Потрібно перейти з мови ідентичностей на мову цінностей. Збруч. 2015. URL: <https://zbruc.eu/node/36641>.
3. Кривицька О. Ідентичність українського пограниччя: Донбас. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. 2017. 1 (87), січ. - лют. С. 293–313.
4. Марія Г. Стан та умови розвитку міських НУО та ініціатив в Маріуполі, Краматорську, Слов'янську. Ізоляція: Донбаські студії. URL: <https://donbasstudies.org/stan-ta-umovi-rozvitku-miskih-nuo-ta-initsiativ-v-mariupoli-kramatorsku-slov-yansku/>.
5. Нагорна Л. П. Національна ідентичність в Україні. Київ, 2002. 272 с.
6. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 405 с.
7. Нагорна Л. П. Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2011. 272 с.
8. Політичні механізми формування громадянської ідентичності в сучасному українському суспільстві : Колект. монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України,, 2014. 296 с.
9. Шестаковський О. Радикалізовані європейці: цінності Євромайдану в порівнянні з європейськими. Інфографіка. Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2014/01/14/7009459/>.
10. Кісь О. Відновлюючи власну пам'ять: проект „Україна ХХ століття у пам'яті жінок. Україна модерна. 2006. Т. 11. С. 266–270.

11. Ставлення українців до подій на Майдані наприкінці 2013 – на початку 2014 року (соціологія). Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/stavlennia-ukraintsiv-do-podii-na-maidani-naprykintsi-2013-na-pochatku-2014-roku>.
12. Brubaker R., Cooper F. Beyond “identity”. *Theory and society*. 2000. No. 29. P. 1–47.
13. Çalışkan G. *Conducting Narrative Inquiry in Sociological Research: Reflections from Research on Narratives of Everyday Encounters*. SAGE Research Methods Cases. 2018.
14. Gentile M. West oriented in the East-oriented Donbas: a political stratigraphy of geopolitical identity in Luhansk, Ukraine. *Post-Soviet Affairs*. 2015. Vol. 31, no. 3. P. 201–223. URL: <https://doi.org/10.1080/1060586x.2014.995410>.
15. Haran O., Yakovlyev M., Zolkina M. Identity, war, and peace: public attitudes in the Ukraine-controlled Donbas. *Eurasian Geography and Economics*. 2019. Vol. 60, no. 6. P. 684–708. URL: <https://doi.org/10.1080/15387216.2019.1667845>.
16. IZOLYATSIYA. Platform for cultural initiatives. Розмова «Утопія українського Сходу: ідентичність та ідеальні сценарії майбутнього», 2018. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=nszQ7W5BVVg>.
17. Judt T. Edge People. *The New York Review*. 2010. URL: <https://www.nybooks.com/articles/2010/03/25/edge-people/>.
18. Lackner A., Sasse G. War and identity: the case of the Donbas in Ukraine. *Post-Soviet affairs*. 2018. 34:2-3. P. 139–157.
19. Mitchnik I. Making Donbas, Breaking Donbas: The Impact of Conflict Experience on Identity Shifts in the East of Ukraine. *Ethnopolitics*. 2019. Vol. 18, no. 4. P. 423–443. URL: <https://doi.org/10.1080/17449057.2019.1613059>.

20. Moran M. Identity and identity politics: a cultural-materialist history. *Historical materialism*. 2018. Vol. 26, no. 2. P. 21–45. URL: <https://doi.org/10.1163/1569206x-00001630>.
21. Fisher W. R. The narrative paradigm: An elaboration. *Communication Monographs*. 1985. Vol. 52, no. 4. P. 347–367. URL: <https://doi.org/10.1080/03637758509376117> (date of access: 25.05.2022).
22. Park R. Human migration and the marginal man. *The American Journal of sociology*. 1928. No. 6. P. 885–886.
23. Malanchuk O. Changing identities in Ukraine? Lviv and Donetsk: 1994–2015. *Ukrainian society*. 2018. Vol. 2018, no. 3. P. 9–20. URL: <https://doi.org/10.15407/socium2018.03.009> (date of access: 25.05.2022).

ДОДАТКИ

Додаток 1. Гайд інтерв'ю

Відкрите питання:

Я досліджую життя молоді зі сходу України в контексті історії регіону. Розкажіть будь ласка про себе, своє життя та те, що впливало на те, ким ви стали.

Фокусовані питання:

6. Як досвід переживання повномасштабної війни вплинув на вас?
7. Що для вас Україна та рф?
8. Яким ви уявляєте майбутнє сходу України?
9. Які речі в житті для вас найважливіші?
10. Хто ви?

Соціально-демографічні питання:

1. Вік
2. Місто, де народилися
3. Місто, де проживали у 2014 році
4. Місто, де проживали 24 лютого 2022 року
5. Професія
6. Рівень освіти (середня/професійно-технічна/вища)

Додаток 3. Мапа з позначками міст походження учасників_ць

miro

Додаток 4. Фото надане учасником

Додаток 5. Перший ідентифікаційний профіль: відповіді на фокусовані питання

	Перший ідентифікаційний профіль	
	Ксенія	Антон
Україна - це	Україна - це центр сучасної історії , місце, де твориться історичні події, яка стає, ну, стоїть на захисті не тільки себе, і своїх цінностей, своїх людей, а глобального взагалі розуміння демократичного справедливого світу вільного .	Україна для мене це, зразок мужності, зразок «сплоченности» народу, зразок єдиної міцї, це приклад для всього світу , приклад для абсолютно всіх, як треба жити, ким треба бути. Україна це еталон державності, людяності, демократії . Не Америка, ні щось інше, це саме Україна.
рф - це	РФ - це для мене країна, яка обрала собі ідеологію дуже спаплюжене розуміння справедливості РФ - це як чоловік, не як чоловік, як система ця патріархальна, яка готова нищити, вбивати, і вважати лише себе за правого, хоча не мати при цьому ніякого підґрунтя, і не мати при цьому якихось раціональних пояснень цьому. Ну це якась низмина і, це така не виправдана жорстокість підла.	Росія має для мене образ, уяви собі алкоголіка, котрий випив і він чіпляється до тебе, він тебе провокує і ти намагася демонструвати йому всі свої найкращі якості. Ти його попереджуєш, типу хлопець відійди, бо тобі буде набагато гірше. І він не розуміє. Він йде і буде йти до кінця, поки йому не дадуть в пику. РФ це от стоїть переді мною, людина, а саме алкоголік, провокатор, який хоче отримати по голові і його більш нічого не зупинить. Це ворог, це підступний ворог і в мене просто немає культурних слів.
Найважливіші речі у житті- це	Кохання кохання - це Бог, а Бог - це кохання.	Це життя моїх близьких, друзів і можливість бути вільною людиною. Це все я зрозумів. Свобода це для мене перше, свобода це життя. Життя та свобода, бо життя в неволі, то не життя
хто ти?	Українка, дружина, веганка, православна	Я це розумію, що я людина і що я українець .
Бути патріотом_кою/ громадянином_кою/ українцем_кою - це	Ну, як для людини яка зі Сходу, для мене це означає, по-перше, вибір бути українкою, відчувати цю належність попри перекони зі сторони, перекони з боку навіть батьків, що в тебе там, багато іншої крові, що ти не маєш права себе так ідентифікувати . Для мене це розділяти цінності, розділяти боротьбу, за те щоб бути українкою, і за те, щоб жити в Україні , і це чесно дивитись на... на досвід, на те, що було поганого, що було хорошого в історії. Це те, щоб робити висновки, і будувати далі Україну , українську культуру, українське суспільство. Будувати його ну, на... спираючись на найкраще, що ти бачив, найкраще, що тобі хотілось втілити.	Тому я переосмислив, що треба бути громадянином з активною позицією . Якби кожного разу всі виходили та не давали, цій партії ОПЗЖ взагалі існувати. Якби кожен українець виходив, то можливо, можна було б уникнути такого конфлікту. Тому я буду завжди приймати участь у проукраїнських заходах, діях, бо я не хочу, щоб так відбувалось знову . Щоб взагалі був натяк на порушення суверенності нашої держави. Це може звучати дуже популістично, наче я брешу. Але це мої думки, це я усвідомив через деякий час після війни. Ці думки будуть зі мною тепер навічно. Через те, що якщо чесно, то мені краще вмерти, ніж бути під гнітом якоїсь недовлади, недодержави, типу росії.
Майбутнє сходу	От про це мені дуже складно думати. Я сподіваюсь, що люди які так легко піддаються впливу пропаганди, зможуть піддатися так само легко контрпропаганді . Ну щоб, якщо вони розуміють тільки силу і право сильного, що коли Україна переможе, вони просто зрозуміють цю силу . Ну, мені би так хотілося.	Я вважаю, що ця війна нарешті розставить всі точки над і, хто є хто. Що росія ніколи не була, не буде і не є братським народом. Мене це дуже дивує, бо багато хто так вважав, не будемо скривати, я раніше теж так вважав, коли я був менший. Бо я вже пояснював звідки я родом, тому це не могло уникнути мене, я був під впливом думок більш дорослих. Саме існування радянського союзу. Це дуже короткі терміни, не можна поборатися з такими людьми, через те, що просто ти жив з ними в одній державі. Я думаю, що люди розставлять всі точки над і і всі зрозуміють хто є хто насправді. Всі будуть розвиватись. Я думаю, що всі тепер зрозуміють, що росія ніколи не була і не буде братським народом. І всі будуть дивитись в більш європейську сторону , бо допомагає нам зараз далеко не росія, далеко не білорусь. Тому всі люди це зрозуміють і будуть тепер правильної думки. У цьому разі вона існує одна правильна.

Додаток 6. Другий ідентифікаційний профіль: відповіді на фокусовані питання

	Другий ідентифікаційний профіль	
	Єва	Анна
Україна - це	Україна завжди для мене була неоспоримой родиною, абсолютно я никогда не воспринимала как бы россию.	Україна - це звісно моя Батьківщина. Це місце звідки я взагалі не хочу їхати, я навіть відмовилася їхати за кордон на навчання.
рф - це	Тогда я уже не воспринимала россию, как братний наш народ и прочее	А Російська Федерація - це, як сказати, є паразити, яких треба вбивати. Ось це такий паразит
Найважливіші речі у житті- це	А ну, для мене завжди на первом месте была моя семья. А на втором месте возможность творчески реализоваться.	Ну дім і напевно спілкування з друзями, родиною.
хто ти?	Патриотка, митець. Именно, как творец.	Я українка з Донецьку і жінка.
Бути патріотом_кою/ громадянином_кою/ українцем_кою - це	Патриотизм как бы для меня это любовь в первую очередь к родине, ощущение солидарности с населением, какого либо региона. Это даже не обязательно должна быть страна, это может быть регион, или город. И я начинала как патриотка своего города. То есть я с рождения любила свой город, и выступала всегда в защиту его интересов. Потом я стала патриоткой региона, Восточной Украины, и сейчас я прекрасно понимаю и осознаю себя как патриоткой страны, и ощущаю родство, там какое то тождество с украинской культурой, с представителями украинской культуры, мне очень нравится искусство, мне очень нравится, я его сейчас изучаю как художница.	Бути громадянкою цієї країни, по-друге, це притримуватися поглядів, можливо, нейтральних, можливо, проукраїнських , але в жодному разі не проросійських.
Майбутнє сходу	А, ну, сейчас сложно говорить честно говоря, потому что мне кажется, что военный конфликт находится только на начальном этапе. Ну как бы я, как оптимист, надеюсь на лучшее, надеюсь на дипломатическое решение этого вопроса, и если хотя бы на такое подвешенное состояние - это было бы всяко лучше, чем полномасштабная там война. Бо если будет официальная, полномасштабная со стороны россии война, то есть и использовании и ядерного. И мне очень грустно, что Украина стала своего рода Сирией и полигоном решения вопросов одной державы, которой нужны территории, и грубо говоря, военная мощь НАТО тоже на нашей территории, это такой полигон, между одним очень большим государством, и другим очень большим влиятельным государством. Я надеюсь, вот все таки надеюсь, что Восток Украины останется Украиной, мне кажется, шансы есть. И если так случится, то культура конечно будет развиваться очень-очень быстро, то есть буквально там оттолкнет отказать от всего российского, и прочее. Я смогу там перейти полностью на украинский язык, потому что это будет просто легче сделать, а территории надеюсь все таки останутся за Украиной.	Якщо його повернуть, в чому я чесно кажучи не дуже впевнена, не знаю. Схід завжди залишали в лохах трошки. Ну якщо все ж таки вернуть, то буде відбудова потихеньку звісно, але я впевнена, що відбудують, тому що Маріуполь, хоч і почали відбудовувати нормально, значить і там все зможуть зробити. Але тут треба багато років, якщо не повернуть, це тотальний занепад. Там ще цікаво чи приєднають нові території до ДНР або не приєднають. Якщо не приєднають - це буде просто занепад. Їм навіть не буде нічого пити, купатися і так далі, тому що зараз там вже з водою проблеми. І вони почнуть щось заігрувати з Росією, напевно, що ні. Я вважаю, що ні, бо в Росії же де будуть гроші на цей регіон? Почнуть заігрувати з Україною. І от тоді в нас буде шанс щось робити. А якщо вони приєднають нові території, то все ж таки, то це все. Вони просто почнуть використовувати ресурси тих територій на ці регіони східні. А знову ДНР не знадобиться ні Україна, ні Росія. Вони щось там будуть робити, якимось снабжати населення, а потім коли ресурси закінчаться, вони знову підуть війною, тому що Росія використовує тактику, як на мене, спаленої землі.